

Gradišćanski Hrvati - povijest, kultura i govori

Ivančan, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:995514>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

IVAN IVANČAN

Gradišćanski Hrvati – povijest, kultura i govori

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA
KROATOLOGIJU

IVAN IVANČAN

Gradišćanski Hrvati – povijest, kultura i govori

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Sanja Vulić Vranković

Zagreb, 2021.

Sažetak

Gradišćanski Hrvati jedna su od najvećih i najdugovječnijih autohtonih hrvatskih manjinskih zajednica izvan granica Republike Hrvatske, koja je nastala kao posljedica migracije velikoga broja stanovništva iz središnje Hrvatske tijekom 16. i manjim dijelom i na početku 17. stoljeća. Bilo je to najteže razdoblje u hrvatskoj povijesti, a nakon velikoga hrvatskoga egzodusa dio je Hrvata u novoj domovini vrlo brzo asimiliran, dio se asimilirao tijekom stoljeća, a dio još uvijek govori hrvatski i njeguje hrvatsku kulturu. U radu će biti navedeni povijesni uzroci ove migracije te predstavljena očuvanost gradišćanskohrvatskih govora. Posebno će težište biti na analizi načina na koji su se hrvatska kultura, osobito pjesme i plesovi, očuvali do danas, te koje su njezine posebnosti u odnosu na druge manjinske zajednice i u odnosu na Hrvate u matičnoj domovini.

ključne riječi: *migracija, gradišćanski Hrvati, jezik, kultura, tradicija*

Abstract:

Burgenland Croats are one of the largest and longest-enduring native Croatian minority communities outside the borders of the Republic of Croatia, which arose as a result of the migration of a large percentage of the population from central Croatia during the 16th and to a lesser extent the beginning of the 17th century. It was the most difficult period in Croatian history, and after the great Croatian exodus, some Croats in their new homeland assimilated very quickly, some assimilated over the centuries, and some still speak the Croatian language and nurture Croatian culture. This paper will list the historical causes of this migration and present the extent of the preservation of Burgenland-Croatian dialects. Special emphasis will be on the analysis of the way in which Croatian culture, especially traditional songs and dances, has been preserved to this day, and what are its peculiarities in relation to other minority communities and in relation to Croats in their homeland.

key words: *migration, Burgenland Croats, language, culture, tradition*

SADRŽAJ:

1. UVOD	6
2. TKO SU GRADIŠĆANSKI HRVATI?	7
3. PREGLED POVIJESTI GRADIŠĆANSKIH HRVATA	8
3. 1. Politički i gospodarski uzroci migracije	9
3. 1. 1. Uzroci iseljavanja – Stogodišnji rat hrvatsko – turski i agrarna kriza	9
3. 1. 2. Uzroci trajnoga iseljavanja i ostanka u novoj sredini : Kralj i vlastela.....	11
3. 2. Iseljavanje, naseljavanje i geografski smještaj	12
3. 2. 1. Dolazak i smještaj u novu domovinu	12
3. 2. 2. Rana asimilacija	15
3. 3. Povijest Hrvata zapadne Ugarske	16
3. 3. 1. Gradišćanskohrvatska povijest do 1921. godine, tj. povijest zapdnougarskih Hrvata	16
3. 3. 2. Gradišćanskohrvatska povijest od 1921. do 1945. godine.....	17
3. 3. 2. 1. Borba za Gradišće i stanje u Republici	18
3. 3. 2. 2. “...neka 10. travnja 1938. bude i ostaje zlatna stranica...”	20
3. 3. 3. Stanje danas	21
3. 4. Povijest Hrvata u Slovačkoj	21
3. 5. Povijest Hrvata u južnoj Moravskoj	23
4. GRADIŠĆANSKOHRVATSKI IDIOMI	27
4. 1. Razvoj gradišćanskohrvatskoga književnog jezika	27
4. 2. Usporedba gradišćanskohrvatskoga književnog jezika s hrvatskim standardnim jezikom	29
4. 3. Gradišćanskohrvatska narječja	31
4. 4. Dvojezičnost i dvostruki identitet gradišćanskih Hrvata – budućnost gradišćanskohrvatskoga jezika?	34
5. KULTURA GRADIŠĆANSKIH HRVATA	37
5. 1. Književnost i nakladništvo	37
5. 2. Mate Meršić Miloradić	38
5. 3. Tradicijska kultura	40
5. 3. 1. Narodni običaji gradišćanskih Hrvata.....	40
5. 3. 2. Narodne pjesme, plesovi i plesni običaji gradišćanskih Hrvata	42
6. ZAKLJUČAK	49
7. PRILOZI.....	51
8. LITERATURA:.....	60

1. UVOD

Kada govorimo o hrvatskim manjinskim zajednicama izvan granica Republike Hrvatske, a naročito iz tzv. “stare dijaspore”, većina odmah pomisli na zajednicu Hrvata u austrijskoj pokrajini Burgenland, odnosno u Gradišću. No, njihova je povijest, kao i njihova kultura i jezik, u Domovini veoma slabo poznata. Stoga je cilj ovoga rada što temeljitije proučiti i izložiti povijest te hrvatske zajednice, počevši od njihova iseljavanja iz matične zemlje, do današnjih dana. Opisat će se uzroci i tijek iseljavanja, zatim postupni procesi naseljavanja, te početne asimilacije Hrvata na području nekadašnje zapadne Ugarske (današnja austrijska pokrajina Gradišće, današnja zapadna Mađarska i današnja jugozapadna Slovačka). Prikazat će se i geografska rasprostranjenost gradišćanskih Hrvata po dolasku u svoju novu domovinu. Posebna će poglavlja biti posvećena Hrvatima koji su se naselili u južnoj Moravskoj, te Hrvatima u Slovačkoj. Također, značajan dio rada bit će koncentriran na problematiku gradišćanskohrvatskoga jezika, kako bi se prikazala njegova očuvanost, te razlike koje se u njemu mogu vidjeti u odnosu na hrvatski standard. Narječja kojima govore gradišćanski Hrvati imat će svoje posebno poglavlje. Izdvojeno će mjesto u radu zauzimati kultura gradišćanskih Hrvata, koja se u mnogim mjestima očuvala do današnjih dana, pri čemu će težište biti na njihovoj tradicijskoj kulturi, odnosno pjesmama i plesovima. Kao polazišna točka istraživanja poslužila je knjiga „Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata” izdana 1995. godine. Uz tu knjigu, kao naputak za istraživanja korištene su i knjige “Gradišćanski Hrvati od XVI. stoljeća do danas” Mirka Valentića, “Hrvati u Srednjoj Europi” Kvetoslave Kučerove, “Moravski Hrvati” Dragutina Pavličevića te “Gradišćanskohrvatske teme” (I. i II.) Đure Vidmarovića. Korištena je i knjiga “Gradišćanski Hrvati” koju su priredili Zvane Črnja, Mirko Valentić i Nikola Benčić. Za jezični dio iskorišten je sintezni rad Sanje Vulić “Hrvatski jezik izvan Hrvatske u staroj i novoj dijaspori u 20. stoljeću” koji se nalazi u knjizi “Povijest hrvatskoga jezika”, kao i drugi radovi iste autorice. U dijelu rada koji je posvećen tradicijskoj kulturi gradišćanskih Hrvata donosim dosad neobjavljene iskaze kazivača terenskih istraživanja koja je odradio vodeći hrvatski etnokoreolog Ivan Ivančan tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća. Terenske su zabilješke pohranjene u Institutu za etnologiju i folkloristiku (nekad Insitut za narodnu umjetnost) pod brojem 896/1973. Uz terenske zapise, koristio sam i članak istoga autora objavljen u knjizi “Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata”.

2. TKO SU GRADIŠĆANSKI HRVATI?

Pod pojmom „gradišćanski Hrvat“ misli se u najužem smislu na hrvatske stanovnike današnje austrijske savezne pokrajine Burgenland, odnosno u prijevodu Gradišće, iako jedan dio gradišćanskih Hrvata živi i u Beču.¹ Samo ime Gradišće prihvaćeno je prema prijedlogu slavnoga zapadnougarskoga kulturnog djelatnika Mate Meršića Miloradića, koji je predložio to zemljopisno ime nakon pripojenja nekadašnje zapadne Ugarske Austriji, te osnivanja pokrajine Burgenland (Gradišće) 1921. godine.² O samom Mati Meršiću Miloradiću dodatno će biti riječi kasnije. Prihvaćanjem naziva Gradišće, za Hrvate na tome području popularnim postaje dvočlano ime gradišćanski Hrvati, koje prelazi u svakodnevnu uporabu.³ Službeni status nacionalne manjine u Republici Austriji dobivaju 1955. godine Austrijskim državnim ugovorom, te su im zajamčena manjinska prava.⁴ Lokalna uprava pokrajine Burgenland, doduše, nije poštivala taj ugovor te je 1987. godine on morao biti potvrđen sudskom presudom u korist gradišćanskih Hrvata.⁵ Gradišćanskohrvatski jezik jedan je od službenih jezika pokrajine Burgenland. Isti je kodificiran i normiran, te zadovoljava sve kriterije za dobivanje statusa književnoga jezika. Time je hrvatski narod jedan od rijetkih naroda koji ima dva službeno priznata književna jezika. Gradišćanski Hrvati većinom su rimokatolici, kvaliteta života im je u skladu s njihovim austrijskim sugrađanima, no u posljednje vrijeme njihov je broj u padu.⁶ Gradišćanski Hrvati između sebe razlikuju i nekoliko regionalnih skupina, koje se najviše razlikuju po mjesnim govorima (Neweklowsky 1995) koje donosim u slijedu od juga prema sjeveru po njihovim posebnim regionalnim imenima. Zbog toga su iz ovoga pregleda izostavljeni južni čakavci kojih su po govoru čakavci ikavci, a žive u kotaru Güssing, odnosno Novi Grad u Austriji, južno od Štoja:

- a) Štoji
- b) Vlahi
- c) Dolinci
- d) Poljanci

¹ <https://minorityrights.org/minorities/croats-of-burgenland/> - pristupljeno 6. svibnja 2021.

² <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22976> – pristupljeno 6. svibnja 2021.

³ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22976> – pristupljeno 6. svibnja 2021.

⁴ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22976> – pristupljeno 6. svibnja 2021.

⁵ <https://minorityrights.org/minorities/croats-of-burgenland/> - pristupljeno 6. svibnja 2021.

⁶ <https://minorityrights.org/minorities/croats-of-burgenland/> - pristupljeno 6. svibnja 2021.

e) Hacı/Hati⁷

Trenutno žive u šest od ukupno osam upravnih jedinica (kotara) u pokrajini Gradišće. Gradišćanski Hrvati kao kulturološki pojam bili su, a dijelom su još uvijek nastanjeni na geografski puno širem području od same pokrajine Gradišće. Povijesni teritoriji koji su naseljavali Hrvati tijekom svojih velikih migracija u 16. stoljeću protezali su se na području Donje Austrije, starih zapadnougarskih županija Željezno i Šopron, zatim na sjever u Slovačku, te Češku, preciznije u najjužnji dio Moravske. S vremenom područje koje nastanjuju smanjilo se, zbog višestoljetnoga procesa asimilacije. O uzrocima i tijeku spomenute velike selidbe Hrvata pisano je u idućim poglavljima ovoga rada.

3. PREGLED POVIJESTI GRADIŠĆANSKIH HRVATA

Prvi spomen Hrvata koji nalazimo na području današnjeg Gradišća, a tadašnje zapadne Ugarske, potječe iz 1515. godine kada „U urbaru gospoščine Željezno su se pojavili po prvi put podaniki s hrvatskimi imeni.“⁸ Nažalost, točan podatak o broju iseljenih Hrvata tijekom 16. stoljeća nemamo, te se možemo služiti samo okvirnim procjenama. M. Ujević primjerice, procjenjuje da je iz područja Hrvatske u zapadnu Ugarsku odselilo oko 60 000 Hrvata (prema: Valentić 1977: 95). To je svakako jedna od konzervativnijih procjena. Istu je preuzeo i Jozef Breu, dok mađarski istraživač Adolf Mohl broj Hrvata procjenjuje na 100 000 (prema: Valentić 1977). Mirko Valentić u svome radu „Obilježja povijesnog razvitka Gradišćanskih Hrvata“ iznosi argumentaciju da je stvaran broj iseljenih Hrvata bio bliži 200 000: „Ali, kako sam seobe Hrvata promatrao u nekoliko geografskih pravaca, došao sam do zaključka da je najintenzivniji pravac seobe bio sjeverozapadni i on je vodio Hrvate preko Kupe i Sutle u dio Kranjske i Štajersku, a preko Drave i Mure u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku. Imajući na umu da se znatan dio Hrvata iselio u Štajersku i dio Kranjske zaključio sam, za razliku od Mohla, koji se nije obazirao na iseljavanje Hrvata u Štajersku i Kranjsku, da se u sjeverozapadnom pravcu odselilo iz Hrvatske oko 150 000 Hrvata. Dvije godine kasnije činilo mi se da bi taj broj mogao biti i nešto veći, tj. od 150 000 do 200 000 Hrvata.“ (Valentić 1977: 95-96). Svaka tako značajna migracija ima svoje višestruke i kompleksne uzroke.

⁷ Ponegdje se u literaturi koristi naziv „Haci“, primjerice kod Neweklowskog (Neweklowsky 1995), dok se negdje upotrebljava termin „Hati“, npr. kod Sanje Vulić (Vulić god. Djela). Gradišćanski Hrvati redovito rabe ime Hati.

⁸ „Kronologija važnijih događaja 1493-1987.“ u: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Ur: Kampuš, Ivan. Nakladni zavod Globus. Zagreb 1995. , str. 10.

3. 1. Politički i gospodarski uzroci migracije

Zašto ljudi migriraju? U svojoj biti sve se migracije mogu svesti na uzroke iseljavanja, one koji „guraju“ stanovništvo s nekoga područja i potiču iseljavanje, te na uzroke ostanka u novoj sredini, one koji potiču da se stanovništvu naseli na nekom drugom području. Uzroci iseljavanja mogu biti različiti, a najčešći su ekonomske prirode, poput niske zaposlenosti, nedostatka resursa, nemogućnosti napredovanja u životu, ili pak prirodne katastrofe, ratova i drugih čimbenika koji otežavaju život na određenom prostoru. Uzroci tajnoga iseljavanja oni su čimbenici koji potiču stanovnike na ostanak na nekoj zemlji. U migracijama Hrvata u 16. stoljeću jasno možemo definirati čimbenike koji su utjecali na njihovo iseljavanje kao i na ostanak u zapadnoj Ugarskoj i Donjoj Austriji.

3. 1. 1. Uzroci iseljavanja – Stogodišnji rat hrvatsko – turski i agrarna kriza

Premda veoma zvučan, naziv stogodišnji rat za sukobe srednjovjekovne hrvatske države s uspinjujućim Osmanskim Carstvom djeluje kao pretjerana simplifikacija događaja. Otomanska osvajanja i zauzimanja teritorija, premda brza, ne događaju se preko noći. Prvi značajniji problemi za države Srednje Europe počinju se događati već nakon Bitke na Kosovu polju 1389. godine, kada turske ekspedicije počinju učestalije upadati na područja pod vlašću Bosanskoga i Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva. Težih su posljedica te zemlje bile pošteđene zahvaljujući 1) građanskomu ratu unutar Osmanskoga Carstva (jedinim službenim u njihovoj povijesti, iako je dinastičkih sukoba bilo) te 2) drugoj provali Mongola, pod vodstvom Timura Lenka, preko planina Zagros i bitci kod Angore 1402. godine. Dolaskom na vlast sultana Mehmeta II., zaoštavaju se odnosi sa susjednim državama, pa tako 1453. pada Carigrad, a samo deset godina nakon toga, godine 1463. i Bosansko Kraljevstvo (Raukar 2003: 351). Iako je iste godine kralj Matijaš Korvin oslobodio dio bosanskoga teritorija, te uspostavio obrambenu crtu osnivajući Jajačku i Srebrničku Banovinu, ipak počinju i veće provale Turaka na područja tadašnjega hrvatskoga kraljevstva, koje nažalost nisu mogle biti zaustavljene (Raukar 2003: 351). Tijekom velikih turskih provala u Slavoniju, koje možemo smjestiti u vrijeme od 1469. do 1479. godine odvedeno je u roblje ili pobijeno oko 14 000 ljudi (Adamček 1995: 14). Stoga ne začuđuje podatak da je na području Slavonije u tome vremenu (70-te godine 15. st.) zabilježen velik udio tzv. „pustih selišta“, kako kaže Adamček: “Tako je npr. na vlastelinstvu Dišniku oko 1480. pusto gotovo 50% seljačkih posjeda, na vlastelinstvu Dobroj Kući 1474. g. 41%, a u Kristalovcu 1472. 25% selišta.“ (Adamček 1995: 14). Velik postotak

napuštenih selišta zabilježen je i u Hrvatskom zagorju, jer turske ekspedicije provaljuju skroz do Beča. Već 1477. godine nalazimo zapise o pustošenju sela i u Dalmaciji, iz pera Jurja Šižgorića u djelu „Elegija o pustošenju Šibenskog polja“ (Valentić 2005: 4).

Svojevrsna prekretnica u oružanim sukobima između Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva i Osmanskoga Carstva svakako je Bitka na Krbavskom polju 1493. godine koja završava potpunim porazom hrvatske vojske i pogibijom većine hrvatskoga plemstva. Od tada Turci praktički bez značajno otežanoga napretka osvajaju dijelove Ugarske i Hrvatske. Naseljavanje Hrvata u zapadnu Ugarsku započinje najvjerojatnije već od tada, jer kako je ranije navedeno, već 1515. godine prvi Hrvati žive u Željeznu. Godine 1517. Selim I. postaje „sultan i kalif“, te sukobi poprimaju i odlike vjerskoga rata. Hrvatska postaje jedna od *antemurale christianitatis* u pismu pape Lava X. 1519. godine. Stupanjem na vlast Sulejmana I.⁹ ubrzana je osmanska ekspanzija u svim smjerovima. Godine 1526. na Mohačkom polju poraženo je posljednji put Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, te kao suveren na to područje dolazi Habsburška Monarhija već sljedeće godine. Također 1527. godine Turci zauzimaju područje Like, Krbave i okolice Senja (Adamček 1995: 19). S tim događajem započinje masovno iseljavanje Hrvata: „U povijesti evropskih naroda teško bismo pronašli tako drastičan primjer neke nacionalne dijaspore kao što je bila dijaspora hrvatskog naroda.“ (Valentić 1977: 96). Napredovanje turskih osvajanja zaustavlja se 50-ih i 60-ih godina 16. st., a konačnu prekretnicu u sukobu donosi pobjeda kod Siska 1593. godine, iako se pogranični sukobi s Osmanskim Carstvom nastavljaju još više stoljeća.

Sljedeći uzrok migracijama može se pronaći i u agrarnoj krizi koja se događa tijekom 14. i 15. stoljeća. Agrarna je kriza „stanje poremećaja proizvodnje i tržišta poljoprivrednih proizvoda u kojem poljoprivrednici za svoje proizvode dugoročno ostvaruju osjetno niže cijene nego što su troškovi proizvodnje, što dovodi do teškoća u podmirivanju dugova poljoprivrednika, često i do propasti gospodarstava“.¹⁰ Dugotrajnost agrarnih kriza jasno se može vidjeti na primjeru Gradišća, Donje Austrije i zapadne Ugarske. Kriza na područjima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva započinje u 14. st., kao i u ostatku Europe. U knjizi „Crisis of the 14th Century“ skupina autora objašnjava uzroke kriza na području Ugarske, te ih povezuju u cjelinu – radi se o vremenskim uvjetima, epidemijama i naježdama kukaca: „While references to the weather in charters are rare, in some cases there are indications of early or late frosts (and/or unusually early, late, or deep snow), references to severe winter conditions and droughts

⁹ Ovisno o načinu brojanja mogu se naći i podatci da je ovaj vladar zapravo Sulejman II., no Süleyman Çelebi nikada nije službeno postao vladar Carstva u njegovoj cjelini (op. a.).

¹⁰ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=844> – pristupljeno 9. svibnja 2021.

(and/or hot weather), and other conditions potentially harmful to the harvest. Out of the early/late frost cases the ones in or around 1347 and 1392 were directly connected in the documentation with negative effects on (vine) harvests“ (Kiss, Piti, Sebők, Teiszler 2020: 107). Krajem 14. stoljeća na scenu stupa i kuga te dolazi do još većega pogoršanja u proizvodnji hrane: “By autumn 1381, the epidemic had so seriously affected some parts of the country that the king issued a charter on November 1 postponing all legal processes in the country until April 24 of the following year due to the severe prevailing pestilence“ (Kiss i sur. 2020: 126). U istome radu, autori povezuju probleme u Ugarskoj s mogućim problemima i u Austriji. Agrarna je kriza srednjega vijeka u konačnici bila prevladana tek u 15. stoljeću, no dovela je do toga da je u zapadnoj Ugarskoj i Donjoj Austriji došlo do manjka seoske radne snage, naročito krajem 15. i početkom 16. st. (Tobler 1995a: 38).

3. 1. 2. Uzroci trajnoga iseljavanja: Kralj i vlastela

Zbog sveprisutne turske ratne strategije depopulacije određenoga područja i agrarne krize koja je zahvatila praktički cijelu Europu, habsburška se država našla pred gotovo nemogućim zadatkom obrane svojih novostečenih područja. Za njihovu uspješnu obranu najprije su joj bili potrebni seljaci koji bi plaćali daće (Tobler 1995a: 31). Problem je bio u tome što su se Habsburgovci kao vladari na područjima iz kojih se iseljavalo, ali i područja na koje se naseljavalo, našli u nekoj vrsti sukoba interesa. Prema Felixu Tobleru, iz povijesnih izvora može se iščitati da su Habsburgovci pogodovali iseljavanju hrvatskoga stanovništva. U najranijem primjeru govori se o hrvatskom plemiću Michaelu Butschitzu koji od Ferdinanda Habsburškoga dobiva dozvolu da se sa svojom obitelji i kmetovima naseli u Donjoj Austriji – i da ih se kroz zemlju propusti bez naplate carina (Tobler 1995a: 33). Također, kako bi olakšali naseljavanje podanika na novome području, često su ih oslobađali poreza na određeno vrijeme, najčešće u razdoblju od 3 do 12 godina. Tako su primjerice hrvatski naseljenici u selu *Pandorf/Parndorf* i u *Novom Selu/Neudorf bei Parndorf* bili oslobođeni poreza 4 godine, u Šopronskoj županiji od 4 do 6 godina, a u Željeznom (Vas) na 12 godina (Tobler 1995a: 33). U izvorima iz 16. st. pronalazi se i odluka Ferdinanda I. koji Hrvatima dopušta da biraju vlastite svećenike koji govore hrvatski, te je bogoslužje bilo na staroslavenskom jeziku, a knjige su pisane glagoljicom (Valentić 1970: 21). Zaštitnička uloga vladara prema hrvatskim doseljenicima nastavila se do 1573. godine kada Maksimilijan II. izdaje tajnu naredbu da se Hrvate više planski ne naseljava u Donjoj Austriji (Tobler 1995a: 38).

Drugi poprilično važan faktor koji je utjecao na naseljavanje Hrvata baš na ovom području bio je nedostatak kmetova zbog agrarne krize. Vlastelini koji su vladali tim područjem nisu mogli u kratkome roku nadomjestiti taj nedostatak iz lokalnoga stanovništva, te su se okrenuli planskomu naseljavanju izbjeglica s turske granice, neovisno o njihovoj narodnosti. U prvome redu radilo se o vlastelinima koji su imali posjede na području Hrvatske, ali i zapadne Ugarske i Donje Austrije. Najveći i najvažniji od njih bili su Batthány, Nádasdy, Erdődy i Zrinski (Tobler 1995a: 40). Po istomu principu kao što je i vladar oslobađao doseljenike državnih poreza i davanja, često se događalo da su i vlastelinske obitelji na čije posjede su se Hrvati doseljavali oslobađale došljake feudalnih davanja. Također, ponekad su im i darivali građevni materijal za kuće, kao i sjeme za sjetvu. U središtu je tih odluka želja za gospodarskim oporavkom svojih posjeda udaljenih od granice. Stoga su, u službi vlastelina, niži plemići organizirali selidbu (Tobler 1995a: 42). Snažne saveznike imali su doseljeni Hrvati u drugoj polovici 16. st. i u biskupima iz Győra, koji su u to vrijeme također bili Hrvati – Pavao Gregorijanec (1554. – 1565.) i Juraj Drašković (1578. – 1587.) (Valentić 1970: 24).

3. 2. Iseljavanje, naseljavanje i geografski smještaj

Kretanja hrvatskih selidbi prouzročeni provalom Turaka su mnogostruka, te su pritom iseljenici iz različitih dijelova Hrvatske naseljavali različite dijelove Europe. Osim migracija izvan domovine, bile su prisutne i unutarnje migracije. Hrvatska iseljavanja tijekom 16. st. kretala su se u 3 glavna smjera:

- a) Sjeverni smjer iseljavanja – preko Mure i Drave do zapadne Ugarske, Donje Austrije, južne Moravske i Slovačke
- b) Južni smjer iseljavanja – preko Jadrana na Apeninski poluotok
- c) Zapadni smjer iseljavanja – preko Velebita i Gorskog kotara u Istru, te slovenske pokrajine Kranjsku i Goricu (prema: Valentić 2005: 19).

Od navedenih nama je svakako najzanimljiviji sjeverni smjer iseljavanja, koji je između ostaloga i najmasovniji. O masovnosti iseljeničkoga vala svjedoči podatak da se 1584. godine Hrvatski sabor žalio vladaru kako u cijelom kraljevstvu ne može ubirati porez osim u 3000 domova.

3. 2. 1. Dolazak i smještaj u novu domovinu

Hrvatsku kolonizaciju iskoristile su tadašnje zemaljske vlasti Habsburške Monarhije za gospodarski oporavak prethodno opustjelih naselja, ili su pak u potpunosti osnivali nova naselja.¹¹ Najviše se to događalo u povijesnim županijama Vas, Šopron, Győr, Požun i Nitra, zatim u južnom dijelu markgrofovije Moravske – današnje Gradišće, Donja Austrija, Vas i Győr, Šopron te u Češkoj i Slovačkoj (Breu 1995: 53). To znači da je od hrvatske granice na Muri i najjužnijega gradišćanskog naselja razmak gotovo 50 km. Prema Jozefu Breu tipovi naselja koje su Gradišćanci osnovali mogu se podijeliti na osnovna naselja, odnosno ona koja su nastala u doba selidbe i tzv. kćerinska naselja. Pri tomu se novoosnovana naselja mogu odnositi na potpunu izgradnju novih ognjišta ili ponovno naseljavanje opustjelih ognjišta. Kćerinska su naselja pak ona naselja u kojima hrvatsko stanovništvo dolazi u već postojeća nehrvatska naselja.

Novoutemeljena mjesta tipična su za južno Gradišće, gdje nova sela preuzimaju imena postojećih susjednih sela te nastaju parna imena: Nimška Čenča (Deutsch Tschantschendorf) i Hrvatska Čenča (Kroatisch Tschantschendorf), Veliki Petarštof (Großpetersdorf) i Mali Petarštof (Klein Petersdorf) i drugi (Breu 1995: 48-50). U južnom Gradišću nalazimo i hrvatska kćerinska naselja: Poljanci (Podler), Bošnjakov Brig (Unterpodgoria), Rorigljin (Rauhriegel) i Parapatićev Brig (Parapatitschberg) (Breu 1995: 51). U najjužnijem kotaru u austrijskom Gradišću u kojem još ima Hrvata, kotaru Novi Grad, nalazimo nekoliko mjesta s hrvatskim stanovništvom. Naselje Žamar (Reinersdorf) bilo je većinom naseljeno njemačkim stanovništvom. To naselje od 1576. prihvaća veći broj Hrvata te se selo dijeli na dva – „Horváth Samar“ i „Nemet Samar“. Jezerjani (Eisenhüttl) naselje je koje se prvi put pojavljuje 1576. godine, a nastanjeno je isključivo Hrvatima (Breu 1995: 57). U tom dijelu Gradišća je i selo Stinjaki (Stinatz), koje je u urbaru iz 1576. godine označeno kao isključivo hrvatsko (Breu 1995: 58).

Na području kotara Borta naselili su se Hrvati koji se nazivaju Štoji (podvrsta današnjih gradišćanskih Hrvata), a u kotaru Rohunac Hrvati koji se nazivaju Vlaha i pretežito su se bavili stočarstvom. Za razliku od Vlaha koji su naseljavali granično područje između Hrvatske i Turske, ovi Vlasi bili su „narod hrvatskog jezika“, a nazivani su Vlahima zbog toga što nisu živjeli prema normama feudalnoga društva i uživali su „vlaške slobode“. Njihov jezik također ne upućuje na to da bi bili pravoslavne vjere (Vulić 2019: 414). Vlaha su osnovali Hrvatski Cikljin između 1560. i 1565. (Breu 1995: 63). Zanimljiv je slučaj sela Čajta (Schachendorf), u kojem žive Štoji, koje je bilo podijeljeno na njemački dio zvan Velika Čajta i mađarski Mala

¹¹ U radu navodit ću samo meni najzanimljivija mjesta, jer prema nekim podacima ima ih više od 200, te bi navođenje svakoga premašilo opseg, a i svrhu rada.

Čajta. U Velikoj Čajti počinju se naseljavati Hrvati prije 1548. godine te do 1599. postaje praktički u potpunosti kroatizirano, dok je Mala Čajta ostala čisto mađarsko selo. U narednom stoljeću dva se sela stapaju, te vizitacija 1697. godine utvrđuje da je ujedinjeno selo Čajta u cijelosti hrvatsko (Breu 1995: 67). Isto se dogodilo i u selu Čemba, u kojem također žive Štoji.

U srednjem Gradišću, u kojem žive Hrvati Dolinci, prevladavaju obnove napuštenih ili djelomice napuštenih njemačkih i mađarskih sela. U mađarskom selu Donja Pulja (Unterpullendorf) hrvatsko stanovništvo pojavljuje se relativno kasno – prvi konkretan dokaz je iz 1647. godine, no već 1661. godine 65% stanovništva sela govori hrvatski jezik (Breu 1995: 69). U Velikom Borištofu (Großwarasdorf) Hrvati dolaze u njemačko selo. Godine 1569. udio Nijemaca i Hrvata je podjednak, no Nijemci su ubrzo kroatizirani. Njemačka sela koja su doživjela sličan razvoj događaja su Mali Borištof (Kleinwarasdorf) i Gerištof (Kroatisch Geresdorf). U Filežu (Nikitsch) Nijemci se dugo opiru kroatizaciji te se dio sela i danas zove Nimško Selo (Breu 1995: 70). Od sela u današnjoj Mađarskoj htio bih se ukratko osvrnuti na selo Koljnof (Kópháza) kod Šoprona u kojem žive Hrvati Poljanci. Šopron je 1531. bilo u potpunosti pust, no zemlju su zakupili Hrvati Poljanci iz Pajngrta (Baumgarten) u današnjem austrijskom kotaru Mattersburg (Matrštof) te su privukli nove hrvatske doseljenike. Već 1557. godine u njemu su hrvatska prezimena većinska (Breu 1995: 72). Također od velike je važnosti mjesto Vedešin (Hidegség) u današnjoj sjeverozapadnoj Mađarskoj, koje je sudeći prema vizitaciji iz 1663. trojezično, dok je 1697. u selu živio samo jedan Mađar, dok su ostali stanovnici bili Hrvati. Isto se odnosi i na Umok (Fertőhomok) koji je filijala Vedešina (Breu 1995: 72). U Umoku i Vedešinu žive Hrvati kajkavci.

Na području okolice Željeznog i Nežiderskoga, odnosno Niuzaljskoga jezera Hrvati su se prilikom dolaska naseljavali u već postojeća njemačka sela, što je dovelo do stvaranja jezičnoga otoka od Uzlopa do Vorištana (u dananašnjem kotaru Eisenstadt, odnosno Željezno u Austriji) koji se nastavljao u Donjoj Austriji (Breu 1995: 74). U Željezanskom kotaru žive Hrvati Poljanci, isto kao u Matrštofskom kotaru. Selo Pajngert već 1538. godine dokazano sadrži značajan hrvatski element, dok je 1627. godine 94% hrvatsko. Mjesto Vulkaprodrštof (Wulkaprodersdorf), koje je danas u Željezanskom kotaru, nalazilo se na granici dvaju, a kasnije i triju vlastelinstva (Željezno, Vorištan i Fortnava). Vorištanski dio postaje veoma brzo naseljen Hrvatima, koji se šire i na ostale dijelove mjesta. Godine 1663. vizitacija naziva stanovnike Hrvatima (Breu 1995: 75). Uzlop je selo s neobično ranim dolaskom veće skupine Hrvata, već 1520. zapisano je 13 obitelji kao novopridošle, te je od sredine 17. st. selo isključivo hrvatsko (Breu 1995: 78). S druge strane jezera Hrvati naseljavaju Pandrof (vjerojatno posve pust) i Novo selo (Neudorf bei Pandorf – također posve pusto) te je sveukupno stanovništvo bilo

hrvatsko (Breu 1995: 79-80). Ta dva sela su danas u Niuzaljskom kotaru, najsjevernijem u austrijskom Gradišću. Iz priloženoga vidi se otprilike raspored hrvatskih sela u nekadašnjoj zapadnoj Ugarskoj. Hrvati koji su naselili južnu Moravsku i Slovačku posebno su izdvojeni u ovom radu.

3. 2. 2. Rana asimilacija

Po dolasku u novu domovinu dio je Hrvata relativno brzo asimiliran. „Svaka narodna skupina koja je tijekom novovjekovne seljačke kolonizacije zakoračila u sazreli kulturni krajolik u tuđoj zemlji i okružena stranim narodom izložena je snažnim asimilatorskim snagama.“ (Breu 1995: 88). Doprinos ranoj asimilaciji bila je relativna raspršenost naroda i življenje u zajednicama koje su činili i govornici drugih jezika. Indikativno je i to što doseljenici nisu imali pravih kulturnih veza s domovinom, što se najbolje vidi u njihovu jeziku. S druge strane, postojali su i faktori koji su otežavali asimilaciju. U njih svakako možemo ubrojiti konfesionalnu pripadnost hrvatskoga življa koje je u velikoj većini bilo katoličko, dok se njemačko stanovništvo priklanjalo reformaciji (Breu 1995: 88). Ugarska je pak bila multinacionalna država kojoj jezična ili entička pripadnost njenih podanika dugo vremena nije bila uopće važna (čak do 19. st.). Očuvanju hrvatskoga jezika i identiteta pridonijela je i Crkva, jer je bilo uobičajeno da župnici (a nekada i biskupi) znaju hrvatski. „Doseljeni Hrvati u Zapadnoj Ugarskoj imali su od samog početka svoje istaknute narodne predstavnike, koji po svom društvenom ugledu idu u red najvećih mađarskih i austrijskih prvaka.“ (Valentić 1970: 27). Otporu asimilaciji u rano vrijeme pomoglo je i osnivanje hrvatskih škola, konkretno u hrvatskim župama i općinama u županijama Željezno, Šopron i Mošonj (Valentić 1970: 28). Iznimka tome očuvanju hrvatskoga jezika i identiteta bila je Donja Austrija, zbog već spomenutoga tajnog dekreta Maksimilijana II. zbog kojeg Hrvati u Donjoj Austriji nisu mogli obavljati javne službe, te se svaki Hrvat mogao zamijeniti isključivo Nijemcem. Razlog tomu bilo je vjerojatno tursko pustošenje ovoga područja tijekom opsade Beča i rata u tom području između 1529. i 1532. godine nakon kojih se njemačko stanovništvo počelo osjećati ugroženo dolaskom sve većega broja hrvatskoga stanovništva (Breu 1995: 88). Glavni čimbenici etničke opstojnosti bili su u gradišćanskih Hrvata to što su živjeli većinom u ruralnim sredinama, što nisu imali razvijen gradski/građanski stalež, ali razvili su takozvanu „etničku elitu“ odnosno učitelje i svećenike (Vidmarović 1998: 51–52).

3. 3. Povijest Hrvata zapadne Ugarske

Povijest gradišćanskih Hrvata u predmodernu doba obilježena je najviše njihovim životom unutar Habsburške Monarhije, odnosno kasnije dvojne Austro-Ugarske Monarhije. Na njihov život i identitet djeluju dvije glavne asimilacijske sile, a to su sile germanizacije i mađarizacije, ovisno u kojem vremenu je koji državni entitet imao vlast na tome području. Nakon raspada Carstva većinom potpadaju pod Republiku Austriju, a manjim dijelom pod Mađarsku i nekadašnju Čehoslovačku. Stoga je kao početak suvremene povijesti gradišćanskih Hrvata uzeta godina 1921., kada je službeno osnovana pokrajina Gradišće.

3. 3. 1. Gradišćanskohrvatska povijest do 1921. godine, tj. povijest zapadnougarskih Hrvata

U ranim godinama nakon doseljavanja Hrvata oni su se uspjeli konstituirati na tuđem teritoriju, i zbog toga su djelomice i imali viši ekonomski status od svojih tamošnjih sunarodnjaka (Valentić 1970: 27). Tijekom 17. stoljeća oformljavaju se škole i druge institucije koje omogućavaju samostalan razvitak kulture i jezika zapadnougarskih Hrvata. U gospodarskom pogledu, zapadnougarski se Hrvati bave prvenstveno poljoprivredom, proizvodnjom žitarica i stočarstvom, a značajnu ulogu u gospodarstvu zauzima i uzgoj vinove loze (Tobler 1995b: 110–135). Neki su, zahvaljujući prometnoj povezanosti, postali putujući trgovci – furmani: „Ova dobro poznata trgovačka arterija izlazila je iz Hrvatske kroz Čakovec, Varaždin i Nedelišće u zapadnu Ugarsku, a odatle preko sela u kojima su živjeli Hrvati prolazila je kroz Kiseg i Šopronj. Od Šopronja vodila je jedna cesta u Beč, a druga je produžavala u Bratislavu i dalje na sjever Evrope. Gradišćanski Hrvati su se brzo uklopili u ovu trgovinu, te je ona... bila važan izvor njihovoga kapitala.“ (Valentić 1970: 29). Poznati trgovci bili su iz Velikoga Borištofa, Frakanave i Stinjaka, a trgovali su najčešće konjima. Putujući trgovci su prolazeći kroz Hrvatsku u zapadnu Ugarsku donosili i knjige tiskane u Zagrebu. Samo trideset godina nakon što je u Hrvatskoj prihvaćen Gajev slovoпись, taj slovoпись rabe i pojedini zapadnougarski intelektualci, ali svoj književni jezik temelje na čakavskim govorima većine zapadnougarskih Hrvata (Valentić 1970: 29). Nakon ukidanja kmetstva 1848. godine izvršena je reorganizacija teritorijalne uprave te je nakon nje u 69 općina u zapadnoj Ugarskoj bilo većinsko hrvatsko stanovništvo (Seedoch 1995: 139). Nastupanjem jače industrijalizacije i gradnjom željeznice, furmani (vozači putničkih kočija) su gubili na značaju te se dio Hrvata počeo seliti u veće gradove, gdje je obično izgubljena veza s vlastitom kulturom i jezikom (Valentić 1970: 30–31). Posljedično, 1894./1895. godine u 60 je općina bilo većinsko hrvatsko

stanovništvo (Seedoch 1995: 148). Nakon Austro-Ugarske nagodbe i osnivanja dvojne monarhije, započinje agresivna mađarizacija na svim dijelovima Carstva pod mađarskom upravom, a tu pripada i prostor zapadne Ugarske.¹² No, u apsolutnim brojkama broj Hrvata se zapravo povećavao, a u postotku ostao relativno nepromijenjen tijekom mađarizacije: „Kad promatramo kretanje stanovništva u gradišćansko-zapadnougarskom prostoru na temelju državnih popisa stanovništva iz 1880. do 1920. godine, u razdoblju takozvane mađarizacije, popis stanovništva iz 1880. godine na području današnjeg Gradišća utvrdio je 41 063 Hrvata, odnosno 15,8% ukupnog stanovništva,... i 1920. 44.988 (15,2%) Hrvata.“ (Seedoch 1995: 150). Iz toga se može zaključiti da je tijekom mađarizacije privrženost zapadnougarskih Hrvata hrvatskomu identitetu i jeziku ostala praktički netaknutom.

3. 3. 2. Gradišćanskohrvatska povijest od 1921. do 1945. godine

Raspadom Austro-Ugarske Monarhije zapadnougarski Hrvati našli su se u prilično nepovoljnom položaju, na granici dva nova državna entiteta. Dodatna otežavajuća okolnost bila je i snažna ekonomska vezanost sjevernoga dijela današnjega Gradišća uz Beč, koji je tijekom 19. stoljeća postao industrijska metropola (Schlag 1995: 155). Tako su prostori u kojima su živjeli Hrvati bili i ekonomski podijeljeni između o industriji ovisnoga sjevera, te srednjega i južnoga Gradišća kojega je stanovništvo ostalo većinom poljoprivredno. Stanovništvo sjevernoga područja većinom se priklanja uz njemački jezik i opredjeljuje za ujedinjenje s Austrijom, dok je južni dio zapadnougarskih Hrvata ekonomski neovisan te pristaje na ostanak u Ugarskoj. Kako bi došlo do pomirenja dvaju tabora konstituiran je „Hrvatski narodni savjet“ u Koljnofu koji od Ugarske vlade traži sljedeće ustupke (prema: Schlag 1995: 157):

- Upotreba hrvatskoga jezika u uredima u hrvatskim mjestima,
- Hrvatski jezik u nastavi u osnovnoj školi – ali uz savladavanje mađarskoga jezika,
- Hrvatske stručne škole,
- Nastava na hrvatskom u srednjim i višim školama,
- Hrvatski jezik u pravosuđu i upravi,
- Slobodni privredni kontakti s Austrijom.

Nažalost, nijedan od zahtjeva nije ispunjen jer 21. ožujka 1919. godine na vlast dolazi Béla Kun i osniva se Mađarska Socijalistička Republika (Schlag 1995: 159). Njenim osnutkom

¹² „Apponyev školski zakon“ iz 1907. bio je najgori od mnogih pokušaja mađarizacije (op. a.).

odmah se kreće u reorganizaciju države, koja dovodi do velike krize. Režim Antona Lehara uspostavlja red te počinje s teškim progonima svih koji se zalažu za pripojenje Austriji, što dovodi do bijega značajnoga dijela Hrvata u Beč. Spas od progona barem na neko vrijeme donosi mirovni sporazum u Saint Germainu na kojemu sile Antante odlučuju o pripojenju zapadne Ugarske Austriji (Schalg 1995: 162).

3. 3. 2. 1. Borba za Gradišće i stanje u Republici

Kaotičnost političke situacije krajem Prvoga svjetskog rata dovela je do još jedne promjene vlasti u Ugarskoj, koja je pak bila dijelom naklonjena hrvatskoj manjini. Njihov je program, pod vodstvom Nikole Horthyja, bio protiv Mira u Saint Germainu i da se uspostavi država „krune Sv. Stjepana“, te su u hrvatskoj manjini vidjeli saveznike. Prema Schlagu, tri su bila razloga za pristajanje hrvatske manjine, naročito njenih predstavnika u kleru, uz novu ugarsku vlast:

1. Ugarska se izjasnila da će svoju vlast temeljiti na kršćanskim načelima,
2. Škole i odgoj vraćeni su crkvi,
3. Svećenici su odgajani u velikomađarskom duhu (Schlag 1995: 163).

Tada se osniva i „Hrvatsko kulturno društvo“ pod vodstvom Martina Meršića koje je, nakon stupanja na snagu ugovora iz Saint Germaina (određen je datum 28. kolovoza 1921. godine kao dan kada će zapadna Ugarska preći u ruke Austriji), uputilo memorandum Antanti da se Hrvatima dopusti ostanak u Ugarskoj. Naravno, time nisu mogli zaustaviti predaju teritorija, ali je komisija za određivanje točne crte razgraničenja, tobože prateći želje Hrvata, neka sela ostavila u Ugarskoj: Plajgor, Narda, Čatar, Hrvatske Šice, Petrovo Selo, Koljnof, Prisika, Židan, Temerje, Unda, Hrvatski Jandrof, Hrvatska Kemlja, Bizonja, Čunovo, Rosvar. Time se broj gradišćanskih Hrvata u Austriji smanjio za više od 10 000 (Schlag 1995: 164). Zbog spora o granici organiziran je u Šopronu i okolici plebiscit, s kojim bi se stanovnici toga područja mogli izjasniti žele li se priključiti Austriji. S tom svrhom u Austriji je osnovano posebno društvo „Šopronska domovinska služba“, koja je imala i svoju podgranu posvećenu Hrvatima. Njihova je zadaća bila pisati letke pomoću kojih bi nagovorili Hrvate da glasuju za priključenje Austriji. Tekst jednoga od njih djelomično donosim u nastavku: „Hrvacka braća! Osebjuno hrvati, ki imate glasovat zvrhu budućnosti Šoprona. Prišlo je vrime, da polag pogodbe Venezianske vi

svoju i svoje dice, kulturnu i gospodarstvenu budućnost va svoje ruke zamete i pripravite!.. Pokažite sada, prez vsega straha, da si svoj materinski jezik, koga su vam ugrri i tako jur skoro zničili, ljubite, od svojega naroda se odlučiti ne date!... 70.000 nas je hrvatov va Burgenlandu ! Nekate ostati sirotice od nas navseneg odlučene... Šopron nigdar ni bil ugerskoga jezika varoš! Mi hrvati smo krez našu prirodu, naše tržtvo, naše kupovanje čuda k-otomu prinesli, da je Šopron zastočiti i živiti mogal. Ostante Burgenlenderi, komu vas je Božja providnost i krez odurno trapljenje ugrski banditov, kad niti žitka, niti posestva segurni niste bili, - pripeljala!... Mi ćemo se va našem Burgenladu slobodno držat! Uz nimce, ki su vsenog kulturni i uljudan narod bili, smo sogurni, da ćemo va svakom poslo govoriti, naše pravilo si obraniti i napredovat moć.“¹³ Bez obzira na to, plebiscit je završio pobjedom ugarske strane, dok je u hrvatskoj općini Koljnof svega 31% stanovnika glasalo za pripojenje Austriji (Schlag 1995: 166). Rezultat toga referenduma nije se svidio ni Hrvatima u domovini, jer „Obzor“ piše kako postoje ljudi „koji žele Hrvate upregnuti pred kola mađarske iredente“ (prema: Schlag 1995: 169). Sukladno tome, austrijske vlasti u početku nisu bile naklonjene svojim novim podanicima te su njihove zahtjeve o nastavi na hrvatskom jeziku uzimali s dozom rezerve, strahujući od toga da se ta sela ne bi vratila u mađarsku državu. Tek nakon nekoliko godina uvidjelo se da su takvi strahovi neosnovani (Schlag 1995: 170). Godine 1929. osniva se Hrvatsko kulturno društvo sa svrhom podizanja svijesti o manjinskim problemima. Članovi društva bili su svećenici i učitelji. Time je došlo do otuđenja stanovnika na sjeveru Gradišća koji su, kako je već spomenuto, bili većinom industrijski radnici i pristaše socijaldemokracije. Došlo je do podjele na, kako piše Schlag, „crvene“ i „crne“ Gradišćance, pri čemu su sjeverne radničke općine bile „crvene“, a južne, seljačke općine „crne“ (Schlag 1995: 184). Konzervativniji Hrvati sve su više bili pristaše „Vaterländische Front“ te Dollfussove i kasnije Schuschniggove Vlade, zbog njihova čvrsta stajališta uz Katoličku crkvu, dok su radničke općine na sjeveru počele pokazivati tendencije prema nacionalsocijalizmu: „Većina Hrvata bili su naravno svjesni Hrvati, ali u svojoj intimnoj sferi, u obitelji i u selu. Tu se prirodno govorio materinji jezik, pjevale se stare narodne pjesme i njegovali stari običaji... Hrvatski politički nacionalizam jedva da se razvio kod većine seoskog stanovništva, čak i kod onih koji su se nazivali „svjesnim Hrvatima“ u prednjem je planu bilo u mnogo jačoj mjeri zajedničko, duboko katoličko uvjerenje negoli odlučan nacionalni stav. Tako se već 1918/19. godine pokazalo da u širokoj masi nije postojao pravi „hrvatski pokret“ ili grupacija, nego da su razdvojeni na „mađarski“ i „njemački“ smjer.

¹³ Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata. Ur: Kampuš, Ivan. Nakladni zavod Globus. Zagreb 1995., str. 168.

„Njemački“ smjer bio je, kako smo već vidjeli, za pripojenje Austriji i kasnije za priključenje Njemačkoj“ (Schlag 1995: 18).

3. 3. 2. 2. “...neka 10. travnja 1938. bude i ostaje zlatna stranica...”

Na referendumu o neovisnosti Austrije koji je Schuschniggova Vlada najavila za 13. ožujak moglo se očekivati da će se Hrvati izjasniti za neovisnu Austriju, što možemo naslutiti po tadašnjem pisanju „Hrvatskih novina“, no ulaskom Wehrmachta u državu dan prije planiranoga referenduma situacija se naglo mijenja. Dne 5. travnja „Hrvatsko kulturno društvo“ poziva Hrvate da se izjasne za pripojenje Njemačkoj te su rezultati u hrvatskim općinama bili otprilike jednaki onima u njemačkim općinama. „Hrvatske novine“ pišu: „Na ovom pravom i određenom putu dalje ćemo kročiti uzdignute glave. Nesalomljivi ćemo stajati sve do zadnjega uz Adolfa Hitlera, s dubokom zahvalnošću da on najviše cijeni one narode koji poput Hrvata ljube i brane svoj narod i svoju narodnost. U tom uvjerenju neka 10. travnja 1938. bude i ostaje zlatna stranica u povijesti hrvatske manjine za sve generacije u velikonjemačkom Reichu Adolfa Hitlera. Na tom povijesnom danu Hrvati su dokazali svoju vjernost i jedinstvenost“ (prema: Schlag 1995: 197). „Idila“ je trajala svega nekoliko mjeseci, kada njemačka uprava novoformirane Ostmarke oduzima Crkvi upravljanje školstvom u Gradišću i preuzima izravnu kontrolu. Tradicionalni školski pozdrav u hrvatskim općinama u Gradišću „Hvaljen Isus!“, zamjenjuje se novim „Heil Hitler!“. Nadalje, Treći Reich poduzima mjere za smanjenje broja deklariranih Hrvata. Uvodi se nastava na njemačkom jeziku, a vođe Hitlerove mladeži nadziru nastavu. Kako bi se proces ubrzao nudile su se povlastice svima onima koji se ne bi izjasnili kao Hrvati, već kao Nijemci. Ponuđene povlastice bile su najčešće ekonomskoga oblika ili prednost prilikom zapošljavanja. Ubrzo je broj deklariranih Hrvata pao s 40 500 u 1934. godini na 35 482 u 1939. godini, a izvještaj iz 1943. govori da će Hrvati „uskoro postati Nijemci“ (prema: Schlag 1995: 188–194).¹⁴ Kao primjer takve politike možemo uzeti popise stanovništva u selu Hrvatski Šašaš. U popisima stanovništva prije Anschlusa (1923. i 1934.) otprilike polovica stanovništva bili su Hrvati, dok je 1951. selo bilo isključivo njemačko (Jelić 1998: 92). Nakon Hitlerove invazije Jugoslavije 1941. godine dio gradišćanskih Hrvata našao se na toj fronti u službi okupacijskih snaga, kada je dio zbog antifašističkoga uvjerenja promijenio stranu i prešao u partizane (Schlag 1995: 195).

¹⁴ Ove politike gotovo zastrašujuće podsjećaju na politike koje trenutno provodi Vlada Republike Srbije prema Hrvatima u Vojvodini. Zamjenom termina „Nijemac“ s terminom „Bunjevac“ gotovo da se ne vide razlike. (op. a.).

3. 3. 3. Stanje danas

Nakon Drugoga svjetskoga rata stanje Hrvata u Gradišću nije se značajno mijenjalo. Godine 1947. osniva se „Hrvatsko nakladno društvo“, a 1948. godine „Hrvatski akademski klub u Beču“. Također, bez prestanka djeluje i „Hrvatsko gradišćansko kulturno društvo u Beču“, te izlaze mnoga glasila na hrvatskom jeziku (Naše selo, Naš tjednik, Naša domovina...). U javnom životu ipak nema hrvatskoga jezika sve do 1955. godine kada im je Austrijskim državnim ugovorom u članku 7 omogućeno korištenje hrvatskoga jezika u školstvu, sudstvu, i upravi.¹⁵ 1972. godine „Zakonom o nacionalnim manjinama“ Austrija ukida dio tih prava, no protiv tog zakona podignuta je ustavna tužba koja 1987. završava ukidanjem dijela tog zakona.¹⁶ Od 1993. Hrvati djeluju u Vladi Republike Austrije kroz Vijeće za nacionalne manjine. Usprkos svemu tome, popisi stanovništva pokazuju da se polako nastavljaju prirodni procesi asimilacije, te se sve manje i manje Hrvata tako i izjašnjava. U popisima stanovništva od 1951. do 1991. asimilirana su tri hrvatska sela (Jelić 1998: 101). Godine 2001. Gradišće je imalo 277 569 stanovnika.¹⁷ O jezičnoj pripadnosti izjasnili su se: „Bei der Volkszählung 2001 gaben 87,4% der Bevölkerung Deutsch, 5,9% Burgenlandkroatisch und 2,4% Ungarisch als ihre Umgangssprache an.“¹⁸

3. 4. Povijest Hrvata u Slovačkoj

Hrvatska migracija u Slovačku zahvaćala je uglavnom njene jugozapadne dijelove, konkretno okolice Bratislave, i područja između Bratislave i Trnave. Prema Kučerovoj, Hrvati su u Slovačku doselili u tri veća vala:

- 40-ih godina 16. st.
- 50-ih godina 16. st.
- 70-ih godina 16. st. (Kučerova 1998: 179).

Smatra se da se radi o većim valovima, no da se uz njih konstatno nastavlja sustavna migracija pod vodstvom plemića, većinom iz područja Međimurja, Pokuplja, Posavlja i Podravine, Hrvatskoga primorja, te najviše iz Slavonije (Kučerova 1998: 180). Naseljavaju se najviše u trima područjima:

¹⁵ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22976> – pristupljeno 12. svibnja 2021.

¹⁶ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22976> – pristupljeno 12. svibnja 2021.

¹⁷ Zbog promjene metodologije popisa iz 2011. rezultati po jezičnoj pripadnosti ili narodnosti nisu dostupni (op. a.).

¹⁸ <https://www.burgenland.at/verwaltung/land-burgenland/die-bevoelkerung/> - pristupljeno 12. svibnja 2021.

- Od Zahorja (Zagorja) do Skalice,
- Okolica Bratislave,
- Mali Karpati.

Na području Zahorja Hrvate se može smjestiti već 1529. godine, u prilog čemu govore dva dokumenta. Prvi je svjedočenje Michala Guzića iz 1562. godine u kojem govori kako se prije 33 godine naselio u Bystrici (Bistrici), te podatak o oporezivanju u Zahorskoj Bystrici (Zagorskoj Bistrici) iz 1533. godine u kojem 20 novih kućanstava plaća porez. Već smo prije naveli da su prilikom dolaska u novu domovinu zemaljski vladari oslobađali doseljenike od poreza na razdoblje od 3 do 12 godina. Pod pretpostavkom da su oslobođeni na tri godine, tvrdi Kučerova, taj se podatak može uzeti kao potvrda iskaza Michala Guzića (Kučerova 1998: 181). Službeni popisi spominju Hrvate tek u 1548. godini (Kučerova 1998: 182). Devinska Nova Ves (Novo Selo) već se 40-ih godina 16. stoljeća spominje kao gusto naseljeno mjesto te se broj stanovnika povećava iz popisa u popis; 1559. prvi je put ime mjesta i etnički obilježeno: „Horwath Wyflaw“, te je u njemu izgrađena i hrvatska crkva s hrvatskim svećenstvom (Kučerova 1998: 194-195). Danas je to mjesto administrativno pripojeno Bratislavi, ali dio starosjedilačkoga stanovništva i dalje čuva svoj hrvatski identitet. Važnija hrvatska sela bila su Šenkvice u zapadnoj Slovačkoj, podijeljena u Velke Šenkvice i Male Šenkvice. Hrvati su u tim selima dosta dugo održavali nacionalnu svijest i bavili se vinogradarstvom, no kasnije se slovakiziraju. Od sela u tome području Hrvati su naselili još Slovensky Grob (Slovački Grob) i Chorvatsky Grob (Hrvatski Grob). „Između dva sela ubrzo nastaju živi kontakti, Slovensky Grob pripada utvrdi Pezinok, a Chorvatsky Grob pripada Sv. Juru. Kontakte potiču, nakon što je završeno razdoblje slobode, jednake obveze i radovi, posebno u zemljovlasničkim vinogradima i teritorijalna blizina. Žiteljstvo Chorvatskog Groba dopunjuje se, osim Hrvatima, i Slovacima, koji su se na ova područja doselili iz Slovenskog Groba. A u Slovenskom Grobu pronaći ćemo brojne Hrvate.“ (Kučerova 1998: 222). U Slovenskom Grobu Hrvati su bili izmiješani sa Slovacima te nisu uspjeli očuvati hrvatski identitet. Osim spomenutih, Hrvati su naselili mnoga naselja u Slovačkoj, ali su većinom bili raštrkani. Od 48 naselja u koje su došli, samo su u 13 činili većinu (Kučerova 1998: 246). Asimilacija hrvatskoga naroda u Slovačkoj tekla je polako i postupno, te je većina asimilirana prirodno tijekom 17. i 18. stoljeća. Prema Kučerovoj, razlog tomu bilo je nepostojanje nacionalnoga ili vjerskog otpora prema Hrvatima, jer su Slovaci bili Slaveni i katolici. Slovački je jezik bio blizak i razumljiv Hrvatima, česti su bili i brakovi između hrvatskoga i slovačkog stanovništva. Početkom 20. stoljeća hrvatski se identitet i jezik sačuvao u Hrvatskom Grobu, Novom Selu, Dubravi (slc. Dubravka) i Lamoču. Poslije Drugoga svjetskoga rata Lamoč je slovakiziran, također i Dubrava. God. 1947.

Slovačkoj su priključena tri mađarska sela: Čunovo, Jandrof (slc. Jarovce) i Rosvar (slc. Rusovce), koje su do tada bila dio Mošonske županije u zapadnoj Mađarskoj. Ta su sela u pogledu hrvatskoga identiteta i jezika bolje očuvana od hrvatskih sela koja su pripala Slovačkoj (odnosno Čehoslovačkoj) 1921., pa je tako i danas u Čunovu i Jandrofu. Tako da se danas hrvatski jezik može čuti u 4 sela u Slovačkoj (Hrvatski Grob, Novo Selo, Jandrof i Čunovo). Između dvaju svjetskih ratova Hrvati u Slovačkoj bili su izloženi prilično snažnoj slovakizaciji, a od 1991. dobili su brojna manjinska prava. Ta su prava došla prekasno pa se procesi asimilacije nažalost, nastavljaju, sada prirodnim tijekom.

3. 5. Povijest Hrvata u južnoj Moravskoj

Pokrajina Moravska nalazi se u današnjoj Češkoj, a prostor koji je u fokusu ovog rada odnosi se na njen najjužniji dio, tik uz granicu s Austrijom, područje koje su naselili Hrvati. U vrijeme velike selidbe Hrvata na sjever tijekom 16. stoljeća populacijska kretanja dovela su na ovo područje nove stanovnike iz središnje Hrvatske, najviše u okrugu Drinovcu (Drnholcu) gdje su utemeljena razna sela, od kojih su najdulje opstala Frielištof, Nova Prerava i Dobro Polje (Pavličević 1994: 35). Ranija istraživanja uzimala su kao početno vrijeme doseljavanja 1584. godinu kada je pod vodstvom plemića Teufenbacha dio kmetova iz Hrvatske preseljen u južnu Moravsku. Čak je u Frielištofu 1884. podignut spomenik povodom 300 godina doseljenja (Pavličević 1994: 34). Međutim, novija istraživanja, ponajprije ona Adolfa Tureka i Josefa Breua utvrđuju da su Hrvati u Moravsku došli već 1538. godine, najprije u Frielištof, a kasnije i u druga sela.

Zanimljivo je pitanje podrijetla moravskih Hrvata. Općenito je prihvaćeno da nisu došli iz Slavonije, odakle su predci Hrvata iz Umoka i Vedešina u sjeverozapadnoj mađarskoj: „To znači da potječu iz krajeva južno od Kupe i Petrove gore odakle je znatan broj preseljenika dobio i kasnije prezime Horvat, Horvatović, Hrvatinić, Hrovat, ali i Bišćan, Slunjski, Petrinjak, Ogulinac i slična.“ (Pavličević 1994: 40). Još jedan indikator njihova podrijetla jest njihov govor, koji pripada čakavskom narječju, što bi značilo da su morali pripadati onomu području na kojemu se još u 16. st. govorilo čakavski, prije nego su ti ljudi iselili, a na njihova ognjišta stigli štokavci: katolički Bunjevci i pravoslavni Vlasi (Pavličević 1994: 43). Pavličević u svojoj knjizi zaključuje da je najizvjesnije da su došli iz delničkog i vrbovskoga kraja, možda i ogulinske pukovnije. No, prema Jembrihu „...još uvijek nam nedostaje opširna dijalektološka studija o jeziku moravskih Hrvata.“ (Jembrih 2017: 29).

Većina je Hrvata starosjediocima predstavljala prijetnju, s obzirom na to da su „Hrvati bili ponajviše stočari, često naoružani, a kako su došli iz krajeva gdje se svakodnevno ratovalo, bili su skloni uporabi sile, pa su ih se domaći seljaci bojali.“ (Pavličević 1994: 50). Dolazili su u većim obiteljskim zadrugama s više desetaka članova i zauzimali cijela sela.

Isto tako, došli su u religijski drukčiju sredinu, gdje je bila u punome mahu reformacija, stoga su službu Božju obavljali hrvatski katolički svećenici, koji su u dobrom dijelu i došli s ostatkom stanovništva. Ubrzo su pod pritiskom feudalnih gospodara neki morali prijeći na protestantizam te su se vrlo brzo ponijemčili, a morali su prijeći i na ratarski način života. Hrvati su u južnoj Moravskoj većinom prešli na vinogradarstvo i trgovinu, te stekli popriličan imutak (Pavličević 1994: 52).

Povijest južnomoravskih Hrvata bila je relativno mirna tijekom većine 17. i 18. stoljeća, a prva važnija događanja započinju nakon 1848. godine kada Europu zahvaća val nacionalnih buđenja. Tada počinju intenzivniji naponi okolnih naroda, najviše Nijemaca i Čeha, da se Hrvate priključi njima. Napretkom prometnih tehnologija, konkretno željeznice, Hrvati u sjevernom iseljeništvu više nisu bili u jednakoj mjeri odsječeni od matice, ali to nije zaustavilo asimilaciju: „Presudnu ulogu imalo je školstvo koje je kod moravskih Hrvata bilo na njemačkom jeziku, zatim je dolazila crkva koja je sve više uvodila propovijedi na njemačkom i češkom, pa općinska uprava koja se vodila na njemačkom jer Hrvati se nisu imali kada i gdje opismeniti na materinjem jeziku.“ (Pavličević 1994: 87). Stoga su se Hrvati u južnoj Moravskoj našli okruženi, u stisci između Nijemaca i Čeha, ali i s ojačanim vezama s domovinom, te su se uspjeli održati sve do kraja Austro-Ugarske.

U jesen 1918. osniva se nova Čehoslovačka Republika. Hrvati u južnoj Moravskoj time ostaju odsječeni od ostatka hrvatskoga naroda. U pregovorima između Masaryka i pripadnika vladajućih u Državi SHS i kasnije Kraljevini SHS (najviše Stjepanom Radićem) pregovaralo se o osnivanju tzv. „slavenskog koridora“ od Čehoslovačke do Jadrana, no taj je prijedlog propao zbog veta Talijana prilikom mirovnih pregovora u Saint Germainu (Pavličević 1994: 114). Tako su se moravski Hrvati našli izolirani, okruženi Nijemcima i u Češkoj državi koja ih je planirala (i Hrvate i Nijemce op. a.) bohemizirati. Procesi čehizacije započeli su u školama i nastavili se u upravi, gdje je u pisanoj komunikaciji bio dopušten samo češki jezik. Prema Pavličeviću, češki izvori navode da su Nijemci „nahuškali“ Hrvate da na izborima djeluju zajedno kao fronta, kako bi pobijedili Čeha, što se u konačnici i dogodilo. 1938. godine Sudetski Nijemci na čelu s Konradom Henleinom dobili su oko 90% glasova u tom području, uključivo i od Hrvata. Ubrzo nakon toga Minhenskim sporazumom vojska Trećega Reicha ulazi u Sudete i ostale dijelove Češke, te između ostaloga zaposjedaju i tri hrvatska sela. Odmah po preuzimanju

vlasti Njemačka pod Hitlerom ulazi u još jaču germanizaciju nego što je bila čehizacija, do te mjere da je i pjevanje na jeziku koji nije bio njemački zabranjivano (Pavličević 1994: 134). „Konac rata 1945. dočekali su mnogi moravski Hrvati kao zarobljenici, odakle su se pomalo vraćali preživjeli ili ranjeni u svoja sela.“ (Pavličević 1994: 138).

Poraz Njemačke nije donio Čehoslovačkoj očekivanu slobodu od totalitarizma. Crvena je armija podupirala komunističku partiju u preuzimanju vlasti. Dobili su većinu u parlamentu te na čelu s Klementom Gotwaldom preuzeli vlast – kao i u svakoj komunističkoj zemlji, dolazi do agresivne nacionalizacije privrede i agrarne reforme. U tim procesima prvi su nastradali Nijemci i Mađari prema kojima su Česi imali i razumljive razloge za netrpeljivost. Moravski su se Hrvati našli s „krive“ strane željezne zavjese. Čehoslovačka komunistička država, uz izgovor da žele osigurati granicu, odlučila je planski preseliti i raseliti hrvatsku manjinu iz Frielištova, Nove Prerave i Dobroga Polja. Bilo je to učinjeno planski i s namjerom, te dobro organizirano, kako se više nikada ne bi mogli okupiti na jednome mjestu. Vjerojatno je jedan od razloga bilo i bolje imovinsko stanje moravskih Hrvata u odnosu na okolno stanovništvo. Jugoslavenski konzulat u Brnu pokušavao je zaustaviti tu odluku, čak su predlagali da se Frielištov preimenuje u „Titovo“, no moravskim je Hrvatima izgledno presudilo ono poznato *Tito je Staljinu rekao „NE“*, jer je Čehoslovačka vlada vjerno služila drugu Staljinu (Pavličević 1994: 146). Pod oružjem su prisiljeni iseliti u brda sjeverne Moravske, i po ostatku Češke. Na tome je području 1930. godine živjelo 1821 osoba koje su se identificirale kao Hrvati. Godine 1961. u Frielištovu Hrvata je bilo 19, u Novoj Preravi 1, a u Dobrom Polju nijedan (Pavličević 1994: 151). Ono što u 400 godina nisu uspjeli učini Nijemci, komunisti su uspjeli za samo desetak.

Ovo ću poglavlje završiti¹⁹ citatom iz knjige Dragutina Pavličevića, na kojoj se ono i u najvećoj mjeri temelji: „Ipak, održali su se više od četiri stoljeća, sve dok ih, kako rekosmo, nije vlada čeških komunista silom raselila i uputila u novu dijasporu, zapravo u dijasporu dijaspore. Oni su tada izgubili svaku vezu sa svojom starom domovinom Hrvatskom, ali i sa svojom novijom domovinom, svojim stoljetnim zavičajem – južnom Moravskom. Tako su ostali i bez domovine i bez zavičaja, bez svojih sela, domova, lapti (njiva) i luka (livada). Sve što su imali, ponijeli su u svojim zavežljajima, u svojim sjećanjima, u usmenoj predaji. Borili

¹⁹ Dolaskom demokratskih promjena, i uz pomoć gradišćanskih organizacija iz Austrije, organizira se u Frielištovu svake godine u rujnu okupljanje moravskih Hrvata, no pitanje reparacije ili povratka na stoljetna ognjišta nije u fokusu Češke. Prema riječima moravskoga Hrvata, pjesnika Mila Vaška, koji je svoj novi dom našao u Kanadi, oni koji bi se vratili već počivaju u grobovima sjeverne Moravske. (op. a.).

su se kako su znali, da im vladajući narod i to ne otme, onako kako su im oteli kuće i kućišta.“
(Pavličević 1994: 154).

U narodu je ova situacija ostala zabilježena u stihovima narodne pjesme:

„Kad bi ja jimala

Frjelištofsko pol'je

Zasijala bi si

Cjelo svoje pol'je“ (narodna)

4. GRADIŠĆANSKOHRVATSKI IDIOMI

Općenito govore hrvatske dijaspore možemo podijeliti u jezično heterogene skupine i jezično homogene skupine (Vulić 2019: 405). Jezično heterogene zajednice nastaju većinom novijim migracijama i većinom nastanjuju gradove, a povezuju ih tek povremene manifestacije i organizirana okupljanja. Jezično homogene zajednice, pogotovo one migracijskoga tipa, nastale su preseljavanjem velikog broja Hrvata u relativno kratkom vremenu na određena područja – oni zatim uspostavljaju teritorijalno „kompaktne“ i povezane cjeline. Pripadnici takvih zajednica su zasigurno i gradišćanski Hrvati (Vulić 2019: 406). Time oni ostaju jezično povezani kroz dug period, te mogu razviti i vlastiti književni jezik koji nije isti kao standardni jezik u matičnoj domovini. Gradišćanskohrvatski su govori dio velike skupine govora Hrvata u manjinskim zajednicama. Ono po čemu su specifični jest činjenica da je djelomice na osnovu njih formiran gradišćanskohrvatski književni jezik koji Republika Austrija priznaje kao službeni u pokrajini Burgenland: „To je nastavni jezik u dvojezičnim školama, a također i u inim školama u Gradišću gdje se hrvatski podučava samo kao jedan od jezika. Uz to, to je služben liturgijski jezik Crkve u gradišćanskim Hrvata. To je i jezik gradišćanskohrvatskoga tiska, gradišćanskohrvatske književnosti i gradišćanskohrvatskoga kazališta. Zbog toga se pisana djela na tom jeziku ne smatraju dijalekatnom književnošću nego književnošću na gradišćanskohrvatskom književnom jeziku.“ (Vulić 2004a: 14).

4. 1. Razvoj gradišćanskohrvatskoga književnog jezika

Zanimljivost je gradišćanskohrvatskih govora to što se, budući da su Gradišće naselili Hrvati sa širokoga područja između Kupe i Velebita, iz Pounja i sjeverozapadne Bosne te iz zapadne Slavonije, govorilo svima trima narječjima (kajkavsko, štokavsko i čakavsko) te pisalo svim trima pismima (latinica, ćirilica, glagoljica) (Hadrovics 1995: 466). No, iz pisanih tragova vidi se da se nijedno pismo osim latinice nije uspjelo održati na tome području. Također, zbog dijalektalne slike doseljenika, te iz kojih su krajeva primarno doseljavali, vidi se da je najrasprostranjenije bilo čakavsko narječje, a zatim štokavsko, s tek pomalo kajkavskoga utjecaja, tako da se danas kajkavski govori samo u Umoku i Vedešinu u Mađarskoj (Hardovics 1995: 466). Današnja karta dijalekata i njihova rasprostranjenost bit će jasnije objašnjena u poglavlju posvećenom gradišćanskohrvatskim govorima. Ono što je za ovo poglavlje važno jest to da je čakavština dominirala kulturnim životom u Gradišću, i to iz razloga što je čakavaca bilo brojčano najviše. Tijekom prvih stoljeća razvoja kulture u Gradišću njeni su nosioci u prvome

redu bili svećenici i crkva, te su kroz svo to vrijeme započeli i nesvjesno stvarati pisani jezik djelomice različit od onoga u domovini, ali ne previše jer u Hrvatskoj sve do otprilike 1910. književni jezik većinom nije bio novoštokavski nego je slijedio hrvatsku pisanu tradiciju arhaične štokavštine. O književnom jeziku gradišćanskih Hrvata Hadrovics (1995: 469) piše: „Nastao je tako čvrst, gotovo jedinstven, narječju nadređen, književni jezik koji je više od jednog stoljeća Hrvatima prenosio vjerničku kulturu i koji na tom području nije mnogo zaostao za ostalim regionalnim književnim jezicima hrvatskih matičnih zemalja.“ U Hrvatskoj dvije su filološke škole, riječka i zagrebačka nastojale čuvati svoju jezičnu tradiciju, no stupanjem Đure Daničića na čelo Akademije i sve jačim pozivima za ujedinjenje u jedinstvenu jugoslavensku državu, njihova nastojanja zamiru (Hadrovics 1995: 476). Gašpar Glavanić i Fabian Hauszer imali su ideju da se gradišćanskohrvatski jezik što više približi književnom jeziku u Hrvatskoj - u Gradišću je tijekom Bachova apsolutizma ta reforma forsirana, ali završetkom apsolutizma postaje jasno da nije imala željeni učinak. U svim se crkvenim tekstovima i dalje upotrebljava stari pravopis temeljen na čakavštini (Hadrovics 1995: 478). Krajem 19. stoljeća gradišćanskohrvatski je pisani jezik već bio relativno do kraja formiran, uz iznimke nekih stručnih i znanstvenih termina. Kontakti s domovinom bili su usputni i neučinkoviti pri prisiljavanju gradišćanskih Hrvata na preuzimanje novoštokavske norme, te se jezik nastavio samostalno formirati. Snažan poticaj za daljnji razvoj donijele su „Naše novine“ Mate Meršića Miloradića te samo njegovo pjesničko stvaralaštvo, jer je on bio presudan za stvaranje i posebnoga pjesničkoga jezika (Hadrovics 1995: 481). Godine 1919. Miloradić izdaje gramatiku gradišćanskohrvatskoga jezika, s naglaskom na tvorbi riječi: „Ako to znamo, sami možemo tvoriti dobre i potrebne riječi i ispravno razvijati svoj jezik“ (Miloradić prema: Hadrovics 1995: 481). Nažalost, njegova „Slovnica hervatskoga jezika“ nije postigla željeni učinak. Općenito nakon raspada Austro-Ugarske u razvoju gradišćanskohrvatskoga jezika pojavljuju se dvije struje: ona koja nastoji održati njihovu čakavsku tradiciju, i ona koja teži snažnijem povezivanju s hrvatskim standardnim jezikom. Posljedično tome prema Hadrovicsu, od pedesetih godina 20. stoljeća u gradišćanskohrvatskom sve se više gubi stara čakavska podloga (Hadrovics 1995: 482). Od osnivanja pokrajine Gradišće hrvatsko kulturno i jezično djelovanje iz zapadne Mađarske seli u austrijsko Gradišće, te od 1923. godine počinju izlaziti „Hrvatske novine“ kao svojevrsan nastavak tjednika „Naše novine“ (Vulić 2019: 421). Književnici Ignac Horvat i Karlo Preč, kao i Fric Bintinger te Feri Sučić neki su od onih koji se zalažu za približavanje hrvatskomu standardnom jeziku, a s obzirom na činjenicu da je gradišćanskohrvatski temeljen na čakavštini, odnosno konkretno njenom ikavsko-ekavskom idiomu, bilo je potrebno uvesti neke promjene, te je od 50-ih godina uvedeno pisanje „ije“ umjesto dotadašnjeg dvoglasa „ie“

(Vulić 2019: 423). Daljnji prilog normizaciji gradišćanskohrvatskoga jezika donijeli su relativno novi rječnici: „Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik“ iz 1982. i „Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik“ iz 1991. godine (Vulić 2002: 287). Godine 1995. objavljuje se i „Hrvatska gramatika“ Mirka Berlakovića, 2003. Gradišćanskohrvatska gramatika skupine autora iz Austrije i Hrvatske, a 2009. u Željeznom/Eisenstadt izlazi i „Pravopis gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika“ autora Nikole Benčića (et al.), no standardizacija još uvijek nije u potpunosti dovršena, jer je gradišćanskohrvatski jezik ostao „hibridan“ između čakavske tradicije i hrvatskog standardnog jezika (Vulić 2019: 423). Zanimljiv je sada i položaj gradišćanskohrvatskih književnika, te se postavlja pitanje pripadaju li oni čakavskoj književnoj tradiciji, te posljedično tomu dijalekatnoj poeziji, ili pak „retardacijskoj pismenosti dijasporskoga karaktera“ jer se u Gradišću, a shodno tome ni u Mađarskoj, Slovačkoj ili Češkoj, ne upotrebljava hrvatski standardni jezik (Vulić 2004b: 173). Prema Sanji Vulić, u Gradišću uglavnom nema dijalekatne poezije (Vulić 2004b: 174). Dosta je i teško odrediti što bi označavalo dijalekt s obzirom na hibridnu prirodu gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika. Interesantan je slučaj književnika Pavla Horvata koji je rodom iz Vedešina, te mu je rodni mjesni govor kajkavski, no osim veoma ranih radova piše na gradišćanskohrvatskomu književnom jeziku. Prema riječima Sanje Vulić: „...valja istaći da je pjesnički jezik P. Horvata ipak najbliži idiomu gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika. Tako je i po svojim ranim kajkavskim i po svojim kasnijim čakavskim djelima P. Horvat pripadnik retardacijske dijasporne pismenosti i književnosti. Međutim, kada bi se danas odlučio ponovo pisati na kajkavštini, nove bi pjesme pripadale dijalekatnoj književnosti.“ (Vulić 2004b: 184).

4. 2. Usporedba gradišćanskohrvatskoga književnog jezika s hrvatskim standardnim jezikom

Osnovna je razlika između dvaju hrvatskih književnih jezika ta da su temeljeni na dva različita narječja, pri čemu je današnji hrvatski standardni jezik temeljen na novoštokavskom dijalektu štokavskoga narječja, dok je gradišćanskohrvatski književni jezik temeljan na čakavskim govorima, pretežito ikavsko-ekavskim (Vulić 2004a: 13-14). Tako se primjerice u gradišćanskohrvatskomu mogu čuti fraze poput „belo mliko“, odnosno „bielo mliko“ zbog diftongizacije „e“ u „ie“ (Vulić 2019: 411). Analogno, razlike postoje i u naglasnom sustavu. Hrvatski standardni jezik ima novoštokavsku akcentuaciju, dok je gradišćanskohrvatski naglasni sustav temeljen na ikavko-ekavskoj čakavštini s djelomičnim regresivnim pomakom

naglaska (Neweklowsky 1995: 437). Ono na čemu će se ovo poglavlje najviše bazirati, ipak su leksičke razlike, jer te su svakako najočitije, a o gradišćanskohrvatskim govorima bit će riječi kasnije.

Karakteristika gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika koja praktički odmah „upada u oči“ je to što praktički ne poznaju nikakve turcizme, što ni ne začuđuje s obzirom na to da su naselili područje zapadne Ugarske prije nego su turski osvajači uspjeli izvršiti svoj utjecaj na hrvatski jezik. Gradišćanskohrvatski jezik zbog razvoja koji je doživio u izolaciji od jezika u matičnoj domovini također čuva neke stare hrvatske riječi: „Događa se, ponekad, da se uporaba tuđice toliko rasprostrani da domaća riječ potiskivana iz uporabe postupno pada u potpuni ili gotovo potpuni zaborav. Da bismo osvježili spomen na te riječi, ponekad je potrebno ponovo upoznavati hrvatsku literaturu i ine pisane spomenike minulih stoljeća, ponekad je dovoljno poslušati neki autentični mjesni govor hrvatskoga stanovništva, a ponekad, kojega li apsurd, treba otići čak u Austriju, među gradišćanske Hrvate, da bismo se ponovo susreli s tim riječima u svakodnevnom govoru.“ (Vulić 1991: 4). Gradišćanskohrvatski je jezik po tome dosta sličan slovenskoj jezičnoj tradiciji (Vulić 1991: 4). U svome radu „Učimo hrvatski od gradišćanskih Hrvata“ Sanja Vulić nabraja mnoge primjere u kojima je strana riječ u hrvatskom standardnom jeziku gotovo potpuno potisnula stare hrvatske riječi, te opisuje kako ih je gradišćanskohrvatski ipak očuvao. Neki od zanimljivijih primjera svakako su hrvatske riječi umjesto standardnojezičnih bicikl, aerodrom, jastuk, krevet, jeftin, škrtac, kompas te neke riječi koje su prevedenice iz stranoga jezika, poput zračne luke, dječjeg vrtića.

„Bicikl“ je prva riječ koju autorica izdvaja te odmah napominje kako je to riječ u hrvatskome jeziku relativno novijega datuma, jer u djelima Josipa Eugena Tomića možemo naći stari izraz „kotur“, dok su poznati izrazi još i „kotač“ i „dvokolica“. U gradišćanskohrvatskomu jeziku čuvaju se izrazi „kotač“ u Pinkovcu i „dvokuolci“ na sjeveru Gradišća (Vulić 1991: 5). Sljedeći zanimljiv primjer zapravo su dva primjera: „aerodrom“ i „zračna luka“. Jedno je svakako posuđenica, dok je druga prevedenica iz engleskoga „air port“. Te bi se riječi mogle zamijeniti hrvatskom riječi „uzletište“, dok u gradišćanskohrvatskomu jeziku imamo upravo taj primjer, jer se koristi riječ „letališće“ ili „letilišće“ (Vulić 1991: 5). „Jastuk“ je primjer turcizma koji je toliko raširen u hrvatskom jeziku da većina ljudi ni ne zna da je to riječ stranoga porijekla. U gradišćanskohrvatskom koriste se izrazi „vonkuš“ i „vankuš“ koji su starovisokonjemačkog porijekla, ali koristi se i riječ „podglavača“, naročito na sjeveru kod Poljanaca (Vulić 1991: 5–6). „Gradišćanski su se Hrvati i na ovom primjeru pokazali kao bolji čuvari hrvatske riječi.“ piše autorica (Vulić 1991: 6). Kod riječi „krevet“ u hrvatskome koristi se i izraz „postelja“ te on još uvijek nije u potpunosti iščezao iz uporabe u hrvatskom

standardnom jeziku, no ono što je zanimljivo jest to što u Gradišću posuđenica *krevet* uopće ne postoji: „Stoga u gradišćanskohrvatskom imamo samo varijante *stelja* i *postelja*, a dječji krevet je *steljica* (GHR 121 i 292). „Pretpostavljam da je izraz *postelja* preuzet u gradišćanskohrvatski jezik u novije vrijeme iz naših rječnika jer, koliko mi je poznato, Gradišćanci ga ne rabe.“ (Vulić 1991: 7). Kod riječi „jeftin“ radi se zapravo o grecizmu, koji je u Gradišću potpuno nepoznat. Oni pak rabe leksem „lakocjen“ (Vulić 1991: 7). Riječi „škrt“ i „škrtac“ porijeklom su iz romanskih jezika, no proširile su se i u germanske jezike (lat. *curtus*, tal. *corto*, stvnjem. *skurz*, engl. *short*, rum. *scurt*), i tako su stigle i u hrvatski jezik. Pri tome su istisnule iz uporabe staru hrvatsku riječ *skup* koja je praslavenskoga podrijetla (Vulić 1991: 7). Sam je Marin Držić nazvao svoju komediju „Skup“ u njenom izvornom značenju „škrtac“. Stoga se danas nalazimo u pomalo apsurdnoj situaciji gdje vlastitu riječ objašnjavamo stranom riječi. U Gradišću pak, za „škrt“ i „škrtac“ koriste se izrazi „skup“ i „skupnjak“ (Vulić 1991: 7). Slučaj leksema „kompas“ također je vrijedan promatranja. Dolazi iz talijanskoga jezika, a prvi se put pojavljuje u hrvatskim rječnicima u Šulekovu rječniku. Njegovo je značenje (prema: Vulić 1991: 8) „sprava za određivanje strana svijeta s magnetiziranom iglom koja jednim krajem uvijek pokazuje sjever.“ U gradišćanskim je govorima sačuvan stari hrvatski izraz „sjevernica“, dok je isti u hrvatskome jeziku istisnula posuđenica. Izraz „dječji vrtić“ u hrvatskomu je standardnom jeziku posve uobičajen pojam, iako se zapravo radi samo o prijevodu iz njemačkoga „Kindergarten“, dok se Gradišću, koje je posve okruženo inojezičnim utjecajima, pogotovo iz njemačkoga, rabi hrvatska tvorenica „čuvarnica“. U hrvatskomu se jeziku za predškolske odgajateljke kolokvijalno kaže „teta u vrtiću“, dok gradišćanskohrvatski jezik poznaje i posebnu riječ za osobe te profesije koja glasi „čuvarničarka“ dok se rječju „čuvarica“ pokriva značenje iranizma „dadilja“. U gradišćanskim selima u Mađarskoj, doduše, možemo naći i drukčije primjere, recimo u Koljnofu se dječji vrtić naziva „Dičji vrt“. Pretpostavka je da je riječ o utjecaju hrvatskoga standardnoga jezika u kojem se rabi naziv dječji vrtić (Vulić 1991: 9). Zanimljiv je slučaj s riječi „Uskrs“ koja nipošto nije posuđenica, jer dolazi iz staroslavenskoga „v'skr'senije“, a u Gradišću koriste riječi „goristanje“ i „Vazam“.²⁰

4. 3. Gradišćanskohrvatski govori

Pri proučavanju gradišćanskohrvatskih govora, važno je napomenuti da ti govori pripadaju svim trima hrvatskim narječjima, no uvjerljivo su najbrojniji čakavci. Govornike

²⁰ Brojni su i govori u Hrvatskoj u kojima se rabe blagdanska imena Vazam, Vuzem i Uzam. Sukladno tomu u Podravini se npr. obredno kolo koje se izvodi o Uskrsu naziva „Vuzmeno kolo“ (op. a).

čakavskih mjesnih govora može se podijeliti u nekoliko skupina. Prva su govori čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta koji također imaju nekoliko podskupina. Sanja Vulić dijeli ih na 7: govori južnomoravskih Hrvata, govor Devinske Nove Vesi u Slovačkoj, govori Hata i Poljanaca (jedna skupina), govori Dolinaca, govor mjesta Bajngrob, govori Hrvate naseljenih u Željeznoj županiji u jugozapadnoj Mađarskoj, te govor Hrvatskog Groba u Slovačkoj (Vulić 2019: 411–413). Postoji i skupina čakavaca čiji govori pripadaju južnočakavskom ikavskom dijalektu (Vulić 2019: 414). Štokavskim narječjem, i to arhaičnim ikavskim dijalektom, govore Vlaha i, prema nekim filozozima Štoji, iako ih Neweklowsky smješta u mješovito štokavsko-čakavsko narječje (Neweklowsky 1995: 452). Kajkavski govore mještani Vedešina i Umoka (Vulić 2019: 419).

Za južnomoravski hrvatski govor karakteristično je jako dobro očuvanje diftonga „ie“ i „uo“, što možemo vidjeti na primjerima „*mieso*“, „*sieno*“, „*nuos*“ (Vulić 2019: 411). U njihovim je govorima i velik broj bohemizama koji su usvojeni nakon nasilnoga preseljenja sredinom 20. stoljeća (Vulić 2019: 411). U Novom Selu (Devinska Nova Ves) govore slično kao Hati i Poljanci, no sa znatno više slovakizama (Vulić 2019: 411).

Najbrojnija skupina ikavsko-ekavskih čakavskih govornika svakako su Hati/Haci i Poljanci. U njihovim je govorima karakteristično što se osim afrikata „đ“ često koristi suglasnik „j“: *mlaji*, *meja*, *zgraja* (Brabec 1973: 69). Osim toga, diftonzi su također poprilično rašireni: *buok*, *muos*, *tielo*, *liet* (Neweklowsky 1995: 440). U nekim govorima slogotvorno „r“ postaje „er“: *kerv*, *serce* (Vulić 2019: 412). Praslavenski skupovi **stj* i **skj* postaju „šč“ (a ne „št“ kao u novoštokavštini): *kuosišće*, *kršćen*, *lišće* (Neweklowsky 1995: 441). Poznaju tri naglasaka – kratkosilazni, dugosilazni i starohrvatski akut. Koristi se upitno-odnosna zamjenica „ča“ i upitni prilog „zač“ (Vulić 2019: 412).

Zatim slijede govori Dolinaca, drugi po broju govornika čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta (Vulić 2019: 412). Dolinci govore slično poput Hata/Haca i Poljanaca, njihov je naglasni sustav u potpunosti suglasan (Neweklowsky 1995: 443), koriste upitno-odnosnu zamjenicu „ča“ i upitni prilog „zač“ (Vulić 2019: 413). Kod diftongiziranja također vrijede ista pravila kao i kod Hata i Poljanaca osim u slučajevima nekih kratkih slogova, tako da imamo: *godina*, *volja* bez diftonga, odnosno dvoglasa *uo* (Brabec 1973: 76). Već spomenuti praslavenski suglasnički skupovi rješavaju se na isti način, šćakavski (Neweklowsky 1995: 444). U nekim se govorima slogotvorno „r“ čuva nepromijenjeno (Veliki Borištof, Mali Borištof, Farkanava), a u nekima dobiva „er“. Karakteristično je i čuvanje dočetnoga *-l* u glagolskomu pridjevu radnom (Vulić 2019: 413). Govor Bajngroba specifičan je prvenstveno zato što ima samo jedan naglasak koji „nema oprijeka po intonaciji i kvantiteti“ (Vulić 2019:

413). Govori sela u Željeznoj županiji u jugozapadnoj Mađarskoj također se ubrajaju u govore čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta, no do kraja 20. stoljeća hrvatski se zadržao samo u Hrastini (Vulić 2019: 413). Njihov je govor dvoakcenatski, realiziraju se diftonzi i slogotvorno „r“ postaje „er“. Specifičnost je njihova govora što su pod utjecajem mađarskoga jezika neki oblici srednjega roda zamijenjeni muškim. Tako se kaže primjerice „edan jajce“ (Vulić 2019: 413). Poslijednji iz skupine govora čakavskoga ikavsko--ekavskoga dijalekata je govor Hrvatskog Groba u Slovačkoj (prije je govornika ovog idioma bilo više, no u Slovačkoj jedino se u Hrvatskom Grobu može čuti upitno-odnosna zamjenica „kaj“). Čakavska osnovica govora vidi se u upitnom prilogu „zač“ i, naravno, u distribuciji ikavskoga i ekavskoga odraza jata koja je čakavska posebnost, odnosno posebnost čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta. Izostaje diftongizacija, naglasni sustav ima tri naglasaka, dugi i kratki silazni naglasak i akut. Nema razlike između „č“ i „ć“ (Vulić 2019: 413–414).

Od ostalih čakavskih govora, još se čuvaju govori južnočakavskoga ikavskoga dijalekta, no u nekima od njih upotrebljava se upitno-odnosna zamjenica „što“ (Neweklowsky 1995: 447). Govor mjesta Stinjaka pri tome je najbliži govornima Haca/Hata i Poljanaca (Neweklowsky 1995: 447) i potpuno je čakavski. Koristi se upitno-odnosna zamjenica „ča“, i upitni prilog „zač“ (Vulić 2019: 414). Poput svih čakavskih govora, i u tom je refleksi neladašnjih praslavenskih skupova **stj* i **skj* dao „šč“ (Neweklowsky 1995: 450). Ono što razlikuje stinjački govor od ostalih južnih čakavaca jest ostatak duala u prezentu množine za 3. osobu. Primjer koji navodi Vulić (2019: 414) je „kad sta se stali“ u značenju „kad su ustali“. Ostali južnočakavski govori mogu se podijeliti na one u kojima se koristi upitno--odnosna zamjenica „ča“ i one u kojima se rabi „što“. Prvoj skupini pripadaju govori iz Velikoga Medveša, Žamara, Jezerjana, Žarnovice i govor mjesta Santalek, dok u drugu skupinu spadaju govori iz Pinkovca, Nove Gore, Hrvatske Čence, Prašćeva, Tudorice, Šeškuta, Zajčjeg Sela, Tobaja, Hrvatskog Hašaša, Vardeša i Katalene (Vulić 2019: 414). Karakteristika druge skupine svakako je upitno-odnosna zamjenica „što“ i upitni prilog „zašto“, ali i neodređene imeničke zamjenice koji također završavaju na „što“: *ništo* (ništa), *vršto* (nešto), *svršto* (svašta). Slogotvorno „r“ ne postaje „er“, diftongizacija opstaje u dugim zatvorenim slogovima (*ziec* – *zec*, *buoj* – *boj*), a ponekad su prisutni i ekavizmi (*letu*, *mera*, *vera*) (Vulić 2019: 414).

Sljedeći su govori Štoja, koji prema Neweklowskom pripadaju mješovitim štokavsko--čakavskima (Neweklowsky 1995: 452). Štoji su naselili Gradišće s područja križanja govornih područja štokavaca i čakavaca (Vulić 2019: 416). U potpunosti su ikavski, dok se praslavenski suglasnički skupovi **skj* i **stj* reflektiraju kao „šč“. Slogotvorno „r“ ponekad ima antepo-

vokal „a“ (Čemba, Vinciet – *karčma*), ponekad „e“ (Hrvatske Šice, Čatar - *kerčma*), a ponekad ga uopće nema (Milištrof – *krčma*) (Vulić 2019: 417).

Štokavci u Gradišću prevladavaju u skupini doseljenika nazvanoj „Vlahi“, koji su, kako je već objašnjeno, nazvani Vlahima zbog svoje stočarske djelatnosti. Vlahi su čisti ikavci (Brabec 1973: 77). Za praslavenske **skj* i **stj* nalazimo kao i u Štoja „šč“ (Neweklowsky 1995: 458). Naglasni im sustav poznaje tri naglasaka: dva duga i jedan kratki, pri čemu kratki poznaje samo silaznu intonaciju (Brabec 1973: 80). U govorima Vlaha dolazi do izostanka diftongizacije „e“ i „o“ u „ie“ i „uo“, ali u Hrvatskom Cikljinu nalazimo dvoglas „ao“ (Neweklowsky 1995: 457). Izostaje i oprjeka između „č“ i „ć“ (Vulić 2019: 418).

Od dijalekata kajkavskoga narječja postoji samo stari istočnokajkavski dijalekt (izumro u Hrvatskoj) koji se govori u Umoku i Vedešinu (Vulić 2019: 419). U tim je selima provedena snažna mađarizacija, tako da hrvatskim jezikom govore samo najstarije generacije. Specifični su po tome što u naglasnom sustavu nema oprjeka po intonaciji i nema oprjeka između fonema „č“ i „ć“ (Vulić 2019: 421).

4. 4. Dvojezičnost i dvostruki identitet gradišćanskih Hrvata – budućnost gradišćanskohrvatskoga jezika?

Godine 2012. u časopisu „Jezikoslovlje“ objavljen je izvorni znanstveni članak Aleksandre Ščukanec naslovljen „Identity (trans)formation in Croatian community in Burgenland“.²¹ U njemu su prikazani rezultati ispitivanja gradišćanskih Hrvata razne dobi o njihovim stavovima vezanim uz gradišćanskohrvatski jezik, o njihovim nacionalnim osjećajima i budućnosti Hrvata u Gradišću. U ovome bih poglavlju htio ukratko prezentirati zaključke toga rada. Ispitano je dvanaest pripadnika gradišćanskohrvatske zajednice, od kojih su troje bili pripadnici starije generacije, a ostali pripadnici mlađih naraštaja. Ispitano je sedam muškaraca i pet žena (Ščukanec 2012: 517).

Većina manjinskih zajednica počne drastično gubiti svoj jezik i identitet već u drugoj ili trećoj generaciji (Ščukanec 2012: 518), dok se u Gradišću to nije dogodilo zbog izolacije hrvatskih zajednica u manjim selima. Kao jedan od općih problema očuvanja jezika u Gradišću navodi se modernizacija života i porast cijena nekretnina i životnih troškova u gradovima. Zbog toga mnogi Austrijanci kupuju kuće u Gradišću i posljedično tamo im se i djeca školuju (Ščukanec 2012: 518). Velik je broj gradišćanskih Hrvata tijekom 20. stoljeća iselio u Sjedinjene Američke Države i u njihove su stare kuće doselili Austrijanci kojima je materinski

²¹ Rad je napisan na engleskom jeziku, stoga ću sve citate prenositi u izvornim obliku (op. a.).

jezik njemački. Tijekom ispitivanja istraživači su došli do zaključka kako većina ispitanika ima tzv. „dvostruki identitet“, to jest, da se u isto vrijeme osjećaju i kao gradišćanski Hrvati, i kao Austrijanci. Također, što su ispitanici mlađi, to se više osjećaju Austrijancima: “This is best illustrated in the biography of our informant K (15). She learned German in nursery school. She says that, although all the communication in school is conducted in German, she speaks Croatian at home, and she considers Burgenland Croatian her mother tongue. But she also says the following: “My grandparents are Burgenland Croats, my parents are Burgenland Croats, but I am an Austrian.”“ (Ščukanec 2012: 519). Ispitanici, ističe Ščukanec (2012: 521) većinom poistovjećuju svoj identitet s materinskim jezikom, prema formuli: moj je materinski jezik gradišćanskohrvatski, dakle je sam gradišćanski Hrvat. Doduše, neki od ispitanika odgovaraju kako imaju dva materinska jezika: „Informant L (28) speaks Burgenland Croatian with her parents and brother and sister almost exclusively, although when her parents speak to one another, they do so in German. She says that Burgenland Croatian was her mother tongue, but admits that she feels much more confident when using German. Still, she describes herself as bilingual and considers German her second mother tongue.“ (Ščukanec 2012: 522). Pripadnici starije generacije komuniciraju na gradišćanskohrvatskom bez poteškoća, no nastaju problemi kada im djeca počinju više dolaziti u kontakt s njemačkim: „Informant C (57) describes this situation as a constant struggle. The most difficult period for him and his wife was the time when their children started to attend nursery school and were constantly in contact with German speaking children. Their children started to speak German at home and they had to find a way to avoid German. They found a method that our informant claims to be very useful – when the children asked something in German, he and his wife refused to answer and insisted on Burgenland Croatian.“ (Ščukanec 2012: 523).

Sljedeći problem koji opisuju je problem obrazovanja. U drugoj polovici 20. stoljeća Gradišće je naselio velik broj Austrijanaca njemačkoga materinskoga jezika, te sada njihova djeca idu zajedno u škole s djecom gradišćanskih Hrvata. Većina te djece ne razumije gradišćanskohrvatski jezik, te se nastava mora prilagoditi njima i izvoditi na njemačkom, čime se broj sati gradišćanskohrvatskoga jezika drastično smanjuje (Ščukanec 2012: 524–526). U svakodnevnoj komunikaciji gradišćanski se Hrvati često prilagođavaju Austrijancima: „If there are ten Burgenland Croats and only one Austrian (I am talking about language, not nationality), we Croats want to be polite and we speak German. No one expects an Austrian to adapt and to learn Burgenland Croatian if he wants to hang out with us. This is not the right attitude and it certainly does not favour the survival of our language.“ (ispitanik prema: Ščukanec 2012: 527). Ispitanici također imaju potrebu ispričavati se zbog eventualnoga „neznanja“ jezika, a opisuju

se i problem Gradišćanaca koji znaju hrvatski, ali ga se ne usude govoriti. Osobno sam svjedočio tome događaju prilikom posjeta Filežu u ljeto 2018. godine. Svi gradišćanski Hrvati s kojima sam bio u kontaktu (folklorna skupina od 30-ak članova) su razumijeli što im govorim na hrvatskom, ali samo dvoje ili troje ih se usudilo sa mnom na hrvatskom razgovarati, iako ja tada zapravo gradišćanskohrvatski nisam uopće znao.

Iz prikazane studije jasno je da se asimilacijski procesi, što se tiče hrvatskih govora u Gradišću, ubrzavaju, a za dobar je dio takvoga razvoja događaja „kriv“ moderan način života, pri čemu gradišćanski Hrvati sve ranije dolaze u kontakt s dominantnim jezikom i dominantnom kulturom, i da bi u njoj uspjeli, moraju se prilagoditi. Više nisu izolirani u svojim manjim selima, već sve češće imaju karijere u većim gradovima poput Graza i Beča. U Gradišću se sada događaju oni asimilacijski procesi koji obično zahvaćaju manjinske zajednice u drugoj ili trećoj generaciji tijekom modernih migracija i postoji opravdan strah da bi se gradišćanskohrvatski govori (a time i hrvatski jezik kojemu pripadaju) mogli izgubiti u sljedećih nekoliko generacija.

5. KULTURA GRADIŠĆANSKIH HRVATA

Prilikom razmatranja pitanja kulture Hrvata u Gradišću, svakako valja naglasiti da se radi o pretežito seoskom stanovništvu, stoga u njih nema onoga što bismo konvencionalno nazvali „visokom kulturom“ karakterističnom za urbane sredine i velike populacijske centre. Ono na čemu će u ovom poglavlju biti fokus jest pučka kultura upravo toga jednostavnoga, izoliranoga, seoskoga života koji je i omogućio opstanak hrvatske zajednice na tim prostorima. Prema Benčiću, gradišćanski Hrvati nisu uspjeli „izgraditi svoj srednji društveni sloj, tj. niže plemstvo i građanski sloj, koji bi preuzeo ulogu stvaralačke i vodeće manjine u tvorevnom procesu naroda.“ (Benčić 1973: 98), stoga su nositelji kulturnoga života bili najviše učitelji i svećenici, koji su stvarali književnost i promovirali kulturni život. Iz tog razloga će njima i njihovoj djelatnosti biti posvećeno prvo potpoglavlje.

5. 1. Književnost i nakladništvo

Književno je stvaralaštvo gradišćanskih Hrvata obilježeno, naročito u prvim stoljećima, crkvenom djelatnošću. Iako crkvena i duhovna književnost postoje i ranije, prva visoko cijenjena skupina književnih djela bila je crkvena pjesmarica „Duševne pesne“ Grgura Mekinića: „Jezik pjesmarica je kako jezično tako i pjesničko stilski dobro razvijen, stoga Mekinića možemo smatrati prvim gradišćansko-hrvatskim književnikom, no njegovo značenje još nije potpuno istraženo i dokazano.“ (Benčić 1995: 250). Pravi razvoj književnosti započinje s baroknim razdobljem, zbog toga što su Hrvati velikom većinom ostali vjerni Katoličkoj crkvi te je bio veliki priljev učenika u katoličke škole (Benčić 1995: 253). Svećenici u zapadnoj Ugarskoj izdaju molitvenike, kalendare i katekizme, primjerice „Horvaczko evangelye“ iz 1732. (Benčić 1995: 253). Osim crkvene književnosti, paralelno se razvija, a naročito nakon odluke Marije Terezije „Ratio educationis“, i svjetovna književnost, čiji su glavni predstavnici učitelji. Benčić (1995: 256) o njima piše: „Prije svega su to pjesme vedra, podrugljiva, šaljiva, a katkada i oporo rustikalnog sadržaja s blago satiričnom primjesom, kao npr. pjesma „Jačka od zeca“ (Pjesma o zecu) koja se pripisuje Štefanu Ginzleru, ili hrvatska pjesma koja oponaša oproštaj od mrtvaca „spričanje“, također pripisana Štefanu Ginzleru, „Kako se vino s mesom kara“ (Kako se vino i meso međusobno svade), ili pjesma „Jačka od reber“ Mihovila Nakovića.“ Nakon prodora romantizma u područje u kojemu su živjeli gradišćanski Hrvati započinje dodatna borba za očuvanje hrvatskoga jezika i kulture. Najznačajniji predstavnik ovoga prvoga razdoblja je Filip Sedenik koji 1912. godine izdaje prvi svezak pjesama pod naslovom „Jačke“

(Benčić 1995: 260). Nakon njega slijedi djelovanje Mate Meršića Miloradića, kojemu je u ovom radu posvećeno posebno poglavlje.

Između dvaju svjetskih ratova javila se potreba obnove nakladničke djelatnosti u Gradišću, jer su svi veći kulturni centri zapadnougarskih Hrvata ostali u Mađarskoj (Stari Grad/Magyarorvar, Šopron/Soprony, Jura/Gyor). Godine 1922. počinje izlaziti tjednik „Naš glas“ koji izdaje Socijaldemokratska stranka Austrije. Iste su godine pokrenute i „Kršćanske hrvatske novine“ koje izlaze samo te godine. Tiskana su samo 4 broja, posljednji u lipnju 1922. Iduće 1923. počinje se tiskati tjednik „Hrvatske novine“. Taj tjednik s kraćim prekidima izlazi do danas, a već dugo ga uređuje Perar Tyran.

Razdoblje između dvaju svjetskih ratova snažno je obilježeno stvaralaštvom književnika Ignaca Horvata. Ignac Horvat rođen je 1895. u Malom Borištofu, od 1938. bio je župnik u Farkanavi gdje je ostao djelovati do svoje mirovine 1972. godine (Sučić 1973: 107) i skore smrti 1973. Horvat je bio pretežito prozni pisac koji je kao glavni autoritet na području jezika sudjelovao pri stvaranju najznačajnije reforme gradišćanskohrvatskoga jezika – približavanju gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika standardnom jeziku u Hrvatskoj. Prema Benčiću: „Posebnu je pozornost posvetio Ignac Horvat jezičnom izričaju, obogaćivanju rječničkog blaga i stilističkoj profinjenosti. U to vrijeme nije bilo ni jedne inovacijske jezične djelatnosti u kojoj on nije sudjelovao.“ (Benčić 1995: 264). U svojim se djelima često koncentrirao na seosku sredinu, najviše u vremennima između dvaju svjetskih ratova. U njegovim djelima seljak ostaje u svom selu njegujući svoje običaje (prema: Sučić 1973: 109).

Gradišćanskohrvatska se književnost do danas razvija, najviše zahvaljujući djelatnosti Hrvatskoga štamparskoga društva. Od ostalih značajnih književnika tu su Jurica Čenar, Herbert Gassner, Andy Novosel, Dorothea Zeichmann-Lipković i drugi (prema: Benčić 1995: 273–274).

5. 2. Mate Meršić Miloradić

Iako u široj hrvatskoj javnosti nepoznat, Mate Meršić Miloradić u povijesti i kulturnom razvoju gradišćanskih Hrvata ostavio je toliki trag da je nužno posvetiti mu posebno poglavlje. Rođen je 1850. godine u Frakanavi. Tijekom života obavljao je crkvene uloge kapelana u Filežu i Velikom Borištofu, te župnika u Hrvatskoj Kemlji.²² Početkom 20. st. počinje pisati na svom materinskom hrvatskom jeziku: „Hrvati, vi ne samo da imate pravo, da slobodno kažete, da ste

²² <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=40248> – pristupljeno 10. svibnja 2021.

Hrvati, već je to i vaša sveta dužnost! Dužnost je svakog Hrvata raditi za svoj narod.“ (Miloradić prema: Valentić 1977: 103). Već je rečeno da je Burgenland preveo na hrvatski kao Gradišće, a i autor je gradišćanskohrvatske himne:

„Hrvat su moj otac
I Hrvatica mat,
A ja sam njeva krv
I vjerni sin Hrvat!
Za moj hrvatski rod
Ću živit, ću umrit,
Zakriknut ću hura,
Da čuje cijeli svit!

Gradišće nam je dom
Uz nimški ocean,
Na njem je mjesta dost
Za naš maljacki stan!
Koliko smo, to smo,
Nek mali roj i broj,
Hura, Hrvati smo,
Hura k svojemu svoj!“²³

Miloradić nastoji osnažiti veze sa starom domovinom, što se posebno može vidjeti u nekim pjesmama, poput pjesme „Ivanu u Beču 1916.“: „Ta je pjesma velikim dijelom napisana u epskim desetercima karakterističnim za novoštokavske epske narodne pjesme. Svoje deseterce Miloradić dijalektno prilagođava čakavskomu izričaju polutisućljetne dijaspore. U spomenutoj je pjesmi vrlo izražena i slavenska antiteza kao popularna stilska figura hrvatskoga narodnoga pjesništva, koja sadrži pitanja, nijekanja i na kraju odgovore.“ (Vulić 2018: 172). Ono što je zanimljivo je i to što je Miloradić u nekim svojim motivima i danas aktualan, primjerice on piše o tome kako se Hrvatima često zamjera ljubav prema vlastitom narodu, ili tome kako su Hrvati skloni iseljavanju (Vulić 2018: 173-174). U svome je pjesništvu uvijek pokazivao snažan osjećaj pripadnosti hrvatskomu narodu, a poslije raspada Austro-Ugarske

²³ Meršić Miloradić, Mate. *Jačke*, treće izdanje, Knjiga XXVII, Hrvatsko štamparsko društvo. Željezno, 1978, str. 115-116.

počinje se oštrije zalagati za povezivanje s „braćom na Jugu“ (Vidmarović 1996: 70). Za svoj jezik uvijek kaže da je hrvatski: „Sa sigurnošću možemo reći da ne bi bio dao ime pokrajini Gradišće da je znao da će njegov hrvatski jezik, koji mu je toliko značio, kasniji naraštaji početi nazivati gradišćanskohrvatski.“ (Vulić 2018: 176).

5. 3. Tradicijska kultura

Pod tradicijskom se kulturom podrazumijeva ono što se nekada netočno nazivalo „plemenskom“ ili „narodnom“ kulturom.²⁴ Tradicijsku kulturu čine svi oni dijelovi kulture (materijalni i nematerijalni) koji postaju baština jedne zajednice, bilo izravnim nasljedovanjem materijalnih dobara ili pak usmenom predajom, pri čemu mlađi naraštaji uče od starijih gledanjem i oponašanjem.²⁵ „Članove tih zajednica većinom je povezivala i svijest o istovjetnom podrijetlu ili pripadnosti, a sredstvima vlastite tradicijske kulture izražavali su svoj osebujni (kulturni i socijalni) identitet prema drugim kulturama i zajednicama.“²⁶ Nas u tome kontekstu zanima prvenstveno nematerijalna baština gradišćanskih Hrvata, odnosno njihovi običaji po kojima su živjeli i pjesme i plesovi koje su izvodili i kojima su se razlikovali od okolnih Nijemaca, Mađara, Čeha ili Slovaka.

5. 3. 1. Narodni običaji gradišćanskih Hrvata

Pod pojmom „narodni običaji“ podrazumijevamo sve one radnje koje poduzimaju članovi neke zajednice, i nužno imaju svoj uzrok, odnosno vezane su uz određena događanja. Klasična je podjela narodnih običaja na godišnje, životne i djelatne (Sučić 1995: 315). Gradišćanski narodni običaji većinom su doneseni iz stare domovine (Sučić 1995: 315). Prvo (6. prosinca) ćemo razmotriti godišnje običaje koji počinju Adventom, odnosno Došašćem.

„U Adventu ide se u šesti jutra na zornice. Navečer pobožne obitelji molu „prihodu Gospodinovomu“. Prije ljudi nisu poznavali adventskoga vijenca, danas ga poznadu u crikvi i doma.“ piše Sučić (1995: 315). Sljedeći običaj ovisi o temperaturama te zime, jer ako je jaka zima sije se pšenica na sv. Barbaru (4. prosinca), a ako nije, onda na sv. Luciju (13. prosinca) (Sučić 1995: 315–316). U Gradišću slavi se i spomendan sv. Nikole (6. prosinca). Uoči toga spomendana, odnosno navečer 5. prosinca, selom šecu „Mikula i krampus. To su veća dica, ali i odraščeni, ki su obličeni kot biskup i vrag.“ (Sučić 1995: 316). Zanimljiv je i običaj vezan uz

²⁴ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61967> – pristupljeno 24. svibnja 2021.

²⁵ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61967> – pristupljeno 24. svibnja 2021.

²⁶ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61967> – pristupljeno 24. svibnja 2021.

spomendan sv. Tome, apostola: „Na Tominju (21. decembra) htile su divojke vrć' 12 ledulic pod vankuš, na ki su bila napisana imena junakov... Vjerovalo se je, da će se ta divojka udat' za toga, za koga joj se je va toj noći sanjalo.“ (Sučić 1995: 316).

Na Badnjak se postilo, te se pripremalo za Božić. Govorilo se djeci da darove donosi „Mali Jezuš“. Božićno se drvce kitilo licitarskim srcima i zlatnim orasima. Jaslice su noviji običaj. Pjevale su se božićne pjesme, primjerice „Ča j' to, Bože, okolo Betlehema.“ Zatim, kako Sučić dalje opisuje „Kad dojdu domom s povnoćice, zame si hižni gospodar svetu vodu i poškropi stan s ričami: „Va ime Boga Oca, Sina i Duha svetoga. Jezuš, Marija, Jožef, čuvajte naše stanje i sve imanje.“ Zatim idu u štalu javit' blagu: „Jezuš se j' narodil.“ (Sučić 1995: 316). Zatim se na Božić pazi tko će prvi doći u goste, i vjeruje se da ako u goste prva dođe žena, da će donijeti nesreću. Kada gosti stignu izgovaraju čestitku (prema: Sučić: 1995: 317): „Na 'vo Kristuševo narodjenje Bog Vam daj zdravlje, veselje i svega ča si od Boga željite, a po smrti dušno zveličenje“.²⁷ Na Tri kralja išlo se od kuće do kuće i čestitavalo, i pjevalo: „I na Tri kralja je u nekim selima postojao običaj koledanja, nako vrijeme je nestao, ali je ponovo oživio. Uoči blagdana ministranti ili dječaci od „Mladog roja“ obuku se u šarenu istočnjačku kraljevsku opremu te obilaze seoske kuće; predstave se dostojanstveno „Plemenitoga smo roda, Tri kraljići od ishoda“, nakon toga pozdrave domaće prastarom pjesmom.“ (Horvat 1973: 130–131).

Najživahnije razdoblje u godini bilo je „mesapusno vrime“ (pokladno razdoblje) u vrijeme kojega je organizirano najviše zabava i pirova. Vrhunac veselja trajao je od Mesopusne nedilje (tj. od zadnje pokladne nedjelje) do Pokladnoga utorka (tj. zadnjega dana poklada nakon kojega je Pepelnica). Za vrijeme tri zadnja pokladna dana djeca bi išla od kuće do kuće i pjevala pjesme, a po selu su hodali maskirani muškarci (mesopusni djedi) koji su pjevali šaljive i pomalo uvredljive pjesme (Sučić 1995: 318). S Pepelnicom započinje Korizma, kada je zabrana pirova. Na Veliki petak svi su morali ići u crkvu, u različita vremena, „čuvati grob“ i bio je strogi post. Od Velike subote počinju pripreme za Uskrs odnosno Vazam. Farbaju se jaja i pripremaju mesna jela. Na sam Vazam idu procesije „Boga iskat“, zatim se posvećivalo jelo, a poznata je i igra jajima pri kojoj se jaja udaraju jedno o drugo (na štucnut'). Prema Sučiću „Noviji je običaj, da na vazmenu nedilju jutro načinju roditelji dici na vrta gnjazdo, kamo položu jaja, a dici velu, da im je to donesal *vazmeni zec*. Toga običaja pred Prvim svitskim bojem nin bilo.“ (Sučić 1995: 320). Na Tijelovo se išlo u procesiji kroz selo i u kućama su se postavljale posvećene „brezove kite“ koje su štitile od zla. Na Sve svete i na Mrtvih god (blagdan Svih svetih, 1. studenoga, i Dušni dan, 2. studenoga) išlo se „na cimator“, tj. na groblje. Značajan je

²⁷ Gotovo isto vrijedi i za Staru i Novu godinu (op. a.).

datum 11. studenoga kada je Martinje, jer je sv. Martin „patron Gradišća“. Na spomendan sv. Katarine, 25. studenoga, je „zadnji tanac“ (Sučić 1995: 321), tj. zadnji dan kada su dopušteni plesovi prije početka Adventa koji je duhovna priprava za Božić.

Od životnih običaja najbolje je očuvana svadba. „Svadbenih običaja ima toliko koliko i sela. Po nekim elementima veoma su slični, no svi su vrlo veseli, i zbog toga ide Hrvat u srednjem Gradišću „na veselje“, a ne „na pir“.“ (Horvat 1973: 132). Nekada su svadbe trajale po tri dana. Obično su se svadbe događale za vrijeme mesopusta, ali mogle su se održavati cijele godine osim u razdobljima Korizme i Adventa (Sučić 1995: 323). Od životnih običaja dobro su očuvani i običaji oko pogreba, a posebno je značajno naricanje u Stinjakima: „Najznačajnije je i jedinstveno u cijelom hrvatskom prostoru Gradišća naricanje ili „oplakivanje mrtvaca“ u općini Stinjaki. Ovdje mrtvaca, dok još leži na odru, roditelji i braća pred cijelim selom glasno oplakuju, suzama mu zahvaljujući na trudu, ljubavi i velikoj brizi za njih. Nakon pogreba rodbina godinama žali za njim u crnom odijelu i čuva se svake javne zabave.“ (Horvat 1973: 133). O gospodarskim običajima nema jasno zapisanih podataka (Sučić 1995: 325).

5. 3. 2. Narodne pjesme, plesovi i plesni običaji gradišćanskih Hrvata

Narodnu, ili folklornu glazbu možemo najbolje definirati kao „...oni napjevi i svirka za koje se može izravno ili posredno pokazati da već dugo pripadaju stanovništvu određenog kraja i da sadrže vlastita obilježja.“ (Bezić 1995: 361). U istraživanjima folklorne glazbe gradišćanskih Hrvata postaje jasno da ona ima distinktivno hrvatski karakter: „Gradišćanski Hrvati su uspjeli sačuvati u glazbi svoj posebni hrvatski značaj. Oni brižno čuvaju napjev, što su ga donijeli iz staroga kraja. Barem polovica pjesama, koje pjevaju Gradišćanski Hrvati, imade posve hrvatski napjev...“ (Ujević prema: Sučić 1973: 123). Često se događalo da putujući trgovci donesu u svoja sela i napjeve iz stare domovine: „Tako možemo razumjeti da je budnica „Još Hrvatska ni propala“ postala u nekojim gradišćanskim selima plesnom pjesmom...“ (Ujević prema: Sučić 1973: 124) (Prilog 1: Uzlopsi šotić). Gradišćanski su Hrvati u prvom redu čuvali svoje hrvatske tekstove, dok se utjecaji dominantne okolne kulture može prepoznati u melodijama i svirci: „Izgleda da hrvatska skupina u Gradišću drži melodiju ili napjev za nešto sekundarno, glavno je uvijek tekst... Čini se kao da su se Hrvati u Gradišću polagano, tokom stoljeća, navikli na glazbu sebi tuđe okoline i nju dijelom prihvatili kao svoju.“ (Sučić 1973: 124). Po sličnomu se principu primjećuje i zaboravljanje starih glazbala koja su bila u upotrebi u Hrvatskoj: „Ali iako su Hrvati u Gradišću sačuvali narodne napjeve, oni nijesu sačuvali narodna glazbala, koja su postojala u starom kraju za vrijeme njigove seobe. Oni ne znadu ni

za frulu ni dvojnice, ni za gusle, ni dude, a nekoć su ih upotrebljavali.“ (Ujević prema: Sučić 1973: 127). Međutim ne može se tvrditi da u Gradišću nije bilo poznato glazbalo dude, samo što ih nitko ne upotrebljava. Gusle su danas violina, a šurla je klarinet. Sinonim „guslati“ služi danas uopće za muzicirati, svirati.“ (Sučić 1973: 127). Tambure su u Gradišće došle dosta kasno, tek između dvaju svjetskih ratova, što ne začuđuje kada se zna da je tambura izvorno perzijsko glazbalo, došlo u Hrvatsku s Turcima.²⁸

Najranije je zapise napjeva gradišćanskih Hrvata prikupio Franjo Kuhač u 19. stoljeću, a značajno je i to što je dio pjesama s tih zapisa očuvan sve do druge polovice dvadesetoga stoljeća te su i snimljene (Bezić 1995: 362). Neke od najpoznatijih su „Dober večer, Bog daj, ovde skupa spravnii“ i „Snitljiva pšenica teško se prodaje“.²⁹ Od pjesama Hrvata iz južne Moravske dio je očuvan i objavljen te ih u ovom radu preuzimam iz knjige Alojza Jembriha (Jembrih 2017: 287-288). Pjesme su ljubavnoga karaktera: „Imala sam miuloga“ (Prilog 2) i „Povi mi ti“ (Prilog 3).

Gradišćanske su pjesme i plesovi često blisko povezani. Plesove gradišćanskih Hrvata svrstavamo u alpsku etnokoreološku zonu. Alpska etnokoreološka zona obuhvaća šire alpsko područje čije granice na teritoriju Hrvatske dobivamo ako povučemo zamišljenu crtu od Rijeke do Zagreba, sve do Koprivnice i mađarske granice. Područje zapadno od te linije pripadalo bi alpskoj zoni: Istra, Gorski kotar, Hrvatsko zagorje, Međimurje, Podravina, Pokuplje, Bilogora i djelomično Banovina. Svakako izvan granica Republike Hrvatske te značajke ima područje Slovenije i Austrije, te posljedično i Gradišće. Glavne značajke toga područja su:

- Pretežu parovni plesovi pri kojima su parovi ravnomjerno raspoređeni po kružnici.
- Partneri u plesu ne moraju biti povezani u hvat, ali redovito plešu u nekakvom međusobnom odnosu.
- Smjer kretanja parova u prostoru jest obrnut od kazaljke na satu, dok se sami parovi okreću u suprotnom smjeru.
- Na cijelom području naslućuje se nekadašnja uloga zapovjednika plesa. On se nazivao „tanzherr“ ili „tanzordner“.
- Od stilskih karakteristika važna je brzina vrtnje plesača i prema njoj se ocjenjivala vrijednost plesača i njihova virtuoznost.
- Ritmički obrasci su dvodijelni i trodijelni – polke i valceri.

²⁸ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60327> – prisutpljeno 25. svibnja 2021.

²⁹ Obje se nalaze na programu Ansambla narodnih plesova i pjesama Hrvatske „Lado“ pod nazivom „Jačke iz Gradišća“, u glazbenoj obradi Marijana Makara (op. a.).

- Poneki plesovi imaju elemente udaranja rukama po nogama ili drugim dijelovima tijela. To je pretežito utjecaj Mađara, Slovaka i Čeha.
- Glazbena pratnja je raznovrsna, iako prevladavaju violinski sastavi uz cimbal, a ponekad se nalaze i puhački instrumenti.
- Uz ples se u principu nije pjevalo, a ples uz *a capella* pratnju postoji samo u starim obrednim kolima (prema: Ivančan 1964: 18 – 23).

Glavni momenti u kojima se plesalo i pjevalo bili su „kiritofi“, mesopusne zabave i svadbe. Kiritofi označavaju blagdane zaštitnika određenoga sela – tada bi u selo stigli gosti iz drugih gradišćanskih sela (uključujući njemačka i mađarska sela) i to pretežito momci i djevojke, te mladi bračni parovi. Od starijih došao bi samo muškarac. Kiritofi bi trajali od objeda do zore, a u novije vrijeme od večeri (Ivančan 1995: 403).

Veliki Borištof: „*Poslije obeda se j` začelo pa do jutra, do zorie. Onda j` bilo drugačije neg sada, sada se začnu u osmi k nuoći. A mi smo tili ur od ednie urie, onda su tile žene divuojke puot na vičiernju, pred vičiernjon smo tili tancat, onda čiekat dokljeg su tile od vičiernje puoju, onda smo tili ur prvi tancat. Onda su se pak tile pujt preublic uko piet uri onda duojt va tančenoj prateži.*“ (Ivančan 1972: 10-11).

Zabave o kiritofu ili pokladama priređivale bi razne skupine ljudi, od gostioničara, grupe mladića, vatrogasaca, regruta, a u novije vrijeme i političke stranke uključuju se u organiziranje zabava. Pokladne su zabave trajale od subote ili nedjelje do pokladnoga utorka, kada bi se prekidale točno u ponoć. Odlika su pokladnih zabava bili tzv. „mesopusni djedi“ koji su plesali kolo izvan ritma, najčešće s metlama i štapovima (Ivančan 1995: 403).

Vulkaprodrštof: „*Bilo je tako, da su ti mesopusni dijadi već puti si hteli bra po selu simo tamo, jaja, kobasic, mesa i tako dalje. Tr priveć kom stanu su imali muziku. Ako su tili znam tancat, dijadi med dijadi, oni sami. Su hteli tako razveselit ljude, zis podrapanu pratežu. Već ki junak se je htio za ženu upravit pa su hteli tako tancat i njeve... smišit se pred stanom najveć su imali vina i palice, nakinjcene palice. Oni su hteli znat velikim dijelom kade je mesa i kade su jaja. Tr su hteli pojt va takov stan. Jedan se je htio s gospodarom pominat, a tretu i črtu su hteli po to meso tr su hteli huamu, kobasice i jaja ukrst, ne ukrast, zet. Kad kašnje nako pak gospodar je htio vidit, ča su oni zeli. To je već bilo njevo. Morem reć, da su hteli imat tristo, četiristo jaj skupa, daj tri, četiri, pet*

huamov, znam da 40 litarov vina, oto su pak svečevali k noći ne? Onda su jimali pak zabavu. Ta muzika ka je u selu igrala ko je pak htela k noći njim jigrat.“ (Ivančan 1972: 101-102).

Najživlje su pak zabave bile svadbene, gdje je uz obične plesove zabavnoga karaktera bilo prisutno i još nešto svadbenih običaja uz koje su bili vezani određeni plesovi. Jedan od raširenijih bio je odlazak na zdenac (pojt na vodu). Pjevale su se pjesme, kao na primjer pjesma „Va kolo Ivanjca“ (Prilog 4). Momci bi razlijevali vodu po zemlji po kojoj se kasnije plesalo. Mladenka bi nosila sa sobom vrtanj³⁰ koji bi bacila preko glave, a momci bi ga uhvatili. Tada bi se plesala tri plesa, valcer (furman bi se vozil) (Prilog 5), landler (Prilog 6) i čardaš (Prilog 7). Bio je i običaj da mladenka pleše sa svim muškarcima, a mladoženja sa svim ženama na svadbi (Ivančan 1995: 404).

Novo Selo: „Jedna stara pirovna navada je bila, da nas već nij, su htili pojt po piru drugi dan jutro, rano jutro, svatovi, pirovni na zdenac, z muziku. Imali su pirovni sobom vina, stakalac, i su svakoga, koga su htili strefit, tomu su se htili dat napit. Ki je htio bit na placi, su mu htili natakat. Zaručnja je na ruki nosila vrtanj, a on je imao žvan vina. Zaručnjak, da. Onda kad su htili dojt zdencu onda su htili jur tako z vodu stat, s kantami, ne? A zaručnja se je htela vako postaviti, tr je htela ta vrtanj prik glave hitit, ne. Onda su tancali tri tanca, muzika je špiljala, svatovi su jačili.

Ku jačku? (I.I.)

Va kolo Ivanjca (jače)

Drugi dan su šli svatovi svi na zdenac. Su imali vina žvan pa ta vrtanj. Noa kad su došli do zdenca, ko je kupac ljudi stalo, i drugi ljudi i pirovni, da? A onda su z boka stali junaki, a svaki je htio imat vode, dvi kante, ne? A ta zaručnja, ta je zela ta vrtanj tr ga je ovako prik glave hitila. A ovi junaki ki su tudji bili ti su se rapili za ti vrtanj, ti su bižali za ti vrtanj. I mar kod su htili bit mokri i vrtanj je htio bit mokr, i mar kod su tili suhoga dostat, onda su htili tri

³⁰ Svadbeni kolač (op. a.).

tance tancat a onda je htilo bit gor. Valcer (Furman), Lendler pa Čardaš.“
(Ivančan 1972: 74-75).

Na svim je plesnim zabavama postojao red i postojala su pravila ponašanja. Ivančan u svome članku navodi neka od njih – valja na vrijeme poći s plesa, drukčija pravila vrijede za momke, drukčija za djevojke. Ako muškarac zamoli djevojku za ples, ona ga ne smije odbiti. Ako bi htio zamoliti za ples udanu ženu, mora za dopuštenje pitati njezina muža. Djevojke su morale paziti na stil plesanja, te ne biti pretjerano živahne, a prilikom povratka kući, momak koji bi ju pratio morao je biti po volji roditeljima. Djevojka je morala biti „poštena“ da se ne bi o njoj loše govorilo. U slučaju tučnjava ili pijanstava gostioničar je izbacivao ljude na ulicu, gdje bi onda nastala prava tuča. Neudane djevojke otišle bi s plesa u sumrak ili pak nakon „zdravomarije“, a udane žene u ponoć. Nakon toga ostajali bi samo muškarci. Zadnji je ples bio ples s metlom (besntonc) (Prilog 8) te bi plesač „pomeo goste van“ (prema: Ivančan 1995: 407–408).

Veliki Borištof: *«Besentanc je takov da je jedan dičak suvišan a da previše. Si su na par jedan dičak je z metluom i onda ta dičak kad metlu hiti u tla onda se moradu minjat i ki dičak prik ostane ta mora z metluom tancat.»* (Ivančan 1972: 57).

Posebno su zanimljivi očuvani stari plesovi i njihova povezanost s Hrvatskom. Ono što upućuje na očuvanje tih poveznica jest naziv „kolo“ koji se zadržao u govoru, iako se kolo više ne pleše. Tako će u Gradišću reći „Hajdi u kolo“ (Ivančan 1995: 409). Jedno od kola koje se zadržalo je kolo „Oganj gori“ (Prilog 9). Postoje podatci o tome da su između dva rata seoski učitelji koreografirali nova kola na stare melodije, kao na primjer kod kola „Sova sidi na panji“ (Prilog 10). Postoji i podatak o tome da su se u Bijelom Selu muškarci hvatali u kolo i skakali s noge na nogu i time bi započinjala zabava (Ivančan 1995: 409).

Bijelo Selo, Pama: *„Da to je bilo po prvom boji okolo 1919 do 1920 ljeto. Onda su pri glavnoj krčmi, vizavo od crikve, onda je tiu jedna nova krčma Belež. Onda smo junaki, ditići su na kiritof, to je nedilja po Svi Sveti, su imali mužikante iz Cundrofa „Zurndorf“. Pak su mogli pred zabavom povičernji pred krčmom zaguslat, a ditići, junaki su si mogli nako za ruke na vrat, na ramena položiti, pa jednoč na desno skakat, jednoč na livo. Kod je mužika išla*

na predstavno opet na drugu stran. To su rekli kolo tancat. Jačili nisu ništ, nek samo muzikanti su igrali. Kad su to s tancali, onda su igrali, kad su to s tancali, onda su išli u krčmu. Ja sam onda bio nek dičak mali, pak sam tote gledal. Okolo kod su tancali kolo onda sve puno ljudi ne? Svaki se riva da nešto vidi. To je bil početak zabave. (Ivančan 1972: 340).

Uz kolo, postoji i fenomen „hrvatskog tanca“ koji se plesao u sjevernom Gradišću i Slovačkoj – pri tomu su plesu visoko skakali, a ženske bi podizale muškarce u zrak (Prilog 11) (Ivančan 1995: 409).

*Bijelo Selo, Pama: „A da bi znali meni rastimačit i pokazati kako je to bilo po hrvatsku tancat? Kako se j` to tancalo po hrvatsku? (I.I.)
Ovako hodi simo da ti pokažem! Vako za ruku bud, hodi simo, vako skočit. Kad ste u krugu, onda vako najper bud, onda su tancale divojke. A onda su se tili minjat. Onda j` tila ona najpr zet. Pak onda ovako je tio skočit visoko. Visoko su tili skakat. Na kolena su se tili, ter su tili skočit. Ni j` bilo lako tancat. Stare ženske su si tili halju s livom rukom zdignut i ovako su se tile držat, pod pazu zdignut.“ (Ivančan 1972: 344).*

Ples koji također možemo povezati sa starom domovinom je ples štrošnjajder (Prilog 12): „Sastoji se od jednog sporijeg i jednog bržeg dijela... Prvi dio je poskakujući i veoma nalik posavskom plesu „dućec“, bilogorskom „kozatuš“, slavonskom kolu „nebesko“ ili zagorskom „starom situ“ te turopoljskom „dudašu“. (Ivančan 1995: 416).

Iz podataka je vidljivo da gradišćanski Hrvati pripadaju alpskoj zoni, a često i plešu plesove koji su poznati u okolnih naroda. Tako se ples s metlom pleše u Štajerskoj, Austriji, ali i u Hrvatskom zagorju (metlika), Međimurju (metlen ples) i Istri (balo di skova) (Ivančan 1995: 417). Zanimljiv je i primjer plesa „jegermarš“ (Prilog 13) koji je poznat sve do sjeverne Njemačke. Gradišćanci prepoznaju da je to tanac „po nimšku“.

*Donja Puja: «Jägermarcsh je onda ter znate ća ide se tancat se tralalala ne, kako po nimšku ne, a onda se ubernedu, onda pustu ženu. Ota uluovi drugoga, a uon muora jiskat drugu.
A tako j` to bilo? (I.I.)*

Tako malo šalije. Onda to kad friže ide onda kasnije hitrije tenpo dadu znate. A onda to hitro ide sad se pak išćedu kade muoj, kade j` ka. A to je bilo Jägermarcsh.» (Ivančan 1972: 273).

Od tipičnih srednjoeuropskih plesova gradišćanski Hrvati plešu plesove „landler“, „mazurka“ i „šotiš“, ali na hrvatski tekst i melodiju (Prilog 14) (Ivančan 1995: 418). S Mađarima ih povezuju plesovi poput čardaša i plesa „čibe huš“ (Prilog 15), koji imaju slične inačice zapisane u Podravini, s time da u Austriji „čardaš“ plešu Hrvati i Mađari, ali nikada Nijemci (Ivančan 1995: 418). „Ono što povezuje gradišćanske plesove s plesovima Hrvata u Hrvatskoj jest plesanje u kolu, osobito uz pjevanje starih pjesama.“ (Ivančan 1995: 418).

6. ZAKLJUČAK

U ovom je radu ukratko prikazan pregled povijesti gradišćanskih Hrvata. Donose se razlozi napuštanja domovine te navode pogodnosti i povlastice koje su pogodovale naseljavanju područja zapadne Ugarske, odnosno današnjega Gradišća. Razmotren je njihov povijesni razvoj i prilike koje su pogodovale očuvanju njihova hrvatskoga identiteta kroz stoljeća, a to su prije svega život na selu, izoliranost od većih gradskih sredina te snažna povezanost s Katoličkom crkvom. Objasnjeni su procesi asimilacije koji se događaju na području Gradišća, ali i okolnih zemalja u kojima žive gradišćanski Hrvati. Posebna su poglavlja posvećena Hrvatima u Slovačkoj, gdje su asimilacijski procesi bili vrlo učinkoviti, u početku zbog bliskosti hrvatskoga i slovačkoga jezika, a kasnije zbog administrativnoga priključivanja hrvatskih sela Bratislavi. U radu je opisana i sudbina Hrvata u Češkoj, koji su nasilno raseljeni.

Gradišćanskohrvatski se književni jezik razvijao u izolaciji, s minimalnim utjecajem novijega hrvatskoga standardnoga jezika, što je dovelo do stvaranja paralelnoga hrvatskoga književnog jezika temeljenog na čakavskoj osnovici. Usporedno su u današnjem Gradišću očuvani stari hrvatski govori, no iz poglavlja o jeziku vidljivo je da mlađe generacije, iako znaju hrvatski, preferiraju govoriti njemački. Stoga postoji opravdan strah da će gradišćanskohrvatski idiomi s vremenom izumrijeti i u Austriji biti zamijenjeni njemačkim, jer se zbog globalizacije sada na gradišćanske Hrvate vrše asimilacijski pritisci kakve očekujemo u „novoj dijaspori“ odnosno modernom iseljeništvu, koje gubi jezik najčešće već u trećoj generaciji.

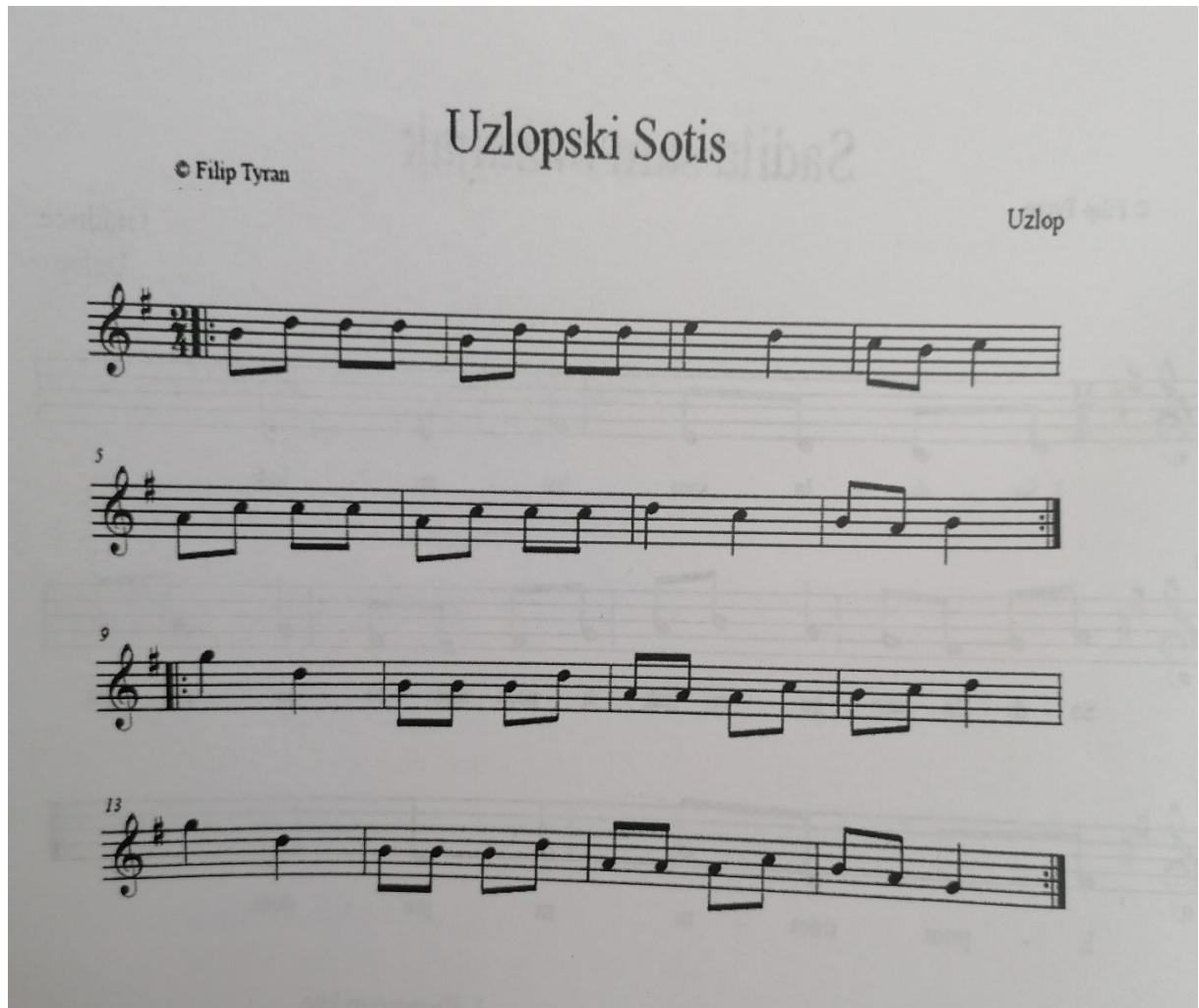
U kulturnoj djelatnosti gradišćanskih Hrvata značajan doprinos imaju udruge koje u sadašnjosti djeluju, poput Hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću, te Hrvatskoga centra u Beču. Smatram kako bi trebalo snažnije povezati te udruge i kulturu gradišćanskih Hrvata općenito s kulturom matične zemlje. Možda je dobar korak češće uključivanje gradišćanskohrvatskih pisaca i pjesnika, poput Mate Meršića Miloradića ili Ignaca Horvata u antologije hrvatske književnosti (uz napomenu da se radi o književnosti iz dijaspore, a ne dijalektnoj književnosti). Što se tiče narodnih plesova i pjesama gradišćanskih Hrvata, tamo postoje folklorne skupine (najveća je Kolo „Slavuj“ iz Beča) koje svojim djelovanjem nastoje otrgnuti od zaborava običaje i očuvati kulturu svojih predaka. Snažnu je poruku godine 2019. poslao i Ansambl narodnih plesova i pjesama Hrvatske „Lado“ trajno uvrstivši u svoj program „Neka sjaji Sunce svima, 'di još našeg roda ima“ (posvećen cjelokupnoj staroj dijaspori) čak tri broja iz tradicije gradišćanskih Hrvata: *Na Hati* (pjesme i plesovi sjevernog Gradišća, autor koreografije dr. sc. Ivan Ivančan), *Za gorami dolinami* (pjesme i plesovi južnomoravskih Hrvata, autor koreografije Stjepan Perko), te *Jačke iz Gradišća* (glazbena obrada Marijana

Makara). Hvale vrijedne inicijative i programi za pomoć u očuvanju kulturne i jezične svijesti u pripadnika stare dijaspore i hrvatskoga iseljeničtva jesu i Škola hrvatskoga folklor, Mala škola hrvatskoga jezika, Sveučilišna škola hrvatskog jezika i kulture, koje organizira Hrvatska matica iseljenika, ali i Ljetna škola hrvatskoga jezika i kulture za nastavnike i studente hrvatskoga jezika iz dijaspore, koju organizira Fakultet hrvatskih studija, u okviru projekta Suradnja s hrvatskim autohtonim zajednicama u dijaspori.

Tri su osnovna čimbenika koji čine jedan narod: zajednički jezik, zajednička povijest, te zajednička kultura i tradicija. Ostaje nam nada da će oni koji odlučuju o sudbini naroda prepoznati važnost tih čimbenika u održavanju identiteta gradišćanskih Hrvata, te da će se dodatno uložiti u edukaciju mlađih naraštaja kako bi se ova jedinstvena, ali u svim pogledima hrvatska zajednica očuvala još dugo.

7. PRILOZI

Note su preuzete iz nastavnih materijala Škole hrvatskoga folklora koju organizira Hrvatska matica iseljenika. Većinu ih je prikupio Štefan Novak, osim u posebnim slučajevima kada sam ih pisao sam. Autor većine zapisa je Filip Tyran, osim kada je iskorištena glazbena obrada, što će biti posebno napomenuto. Sve nastavne materijale priredila je i uredila Snježana Jurišić.

Prilog 1. – Uzlopski sotis – prepoznaje se tema budnice „Još Hrvatska ni propala“ (Tyran 2017: 102).

Imala sam miluoga 2)

I - ma-la sam mi-luo - ga, kot ruo-ža li - puo-ga. Tr mi ni - su da - li si-dat
 puo - lag nje - ga, tr mi ni - su da - li si-dat puo - lag nje - ga.

1. Imala sam miluoga
 Kot ruoža lipuoga
 Tr mi nisu dali
 Sidat puolag njega,
 Tr mi nisu dali sidat
 Puolag njega.

Měla jsem já milého
 Jak růže hezkého
 Ale jsem nesměla
 Sedět vedle něho.
 Ale jsem nesměla
 sedět vedle něho.

2. Sada imam drugoga,
 Tr mi ni Buože drag,
 Anji nisam mogla
 Od tuge zaprit vrat,
 Anji nisam mogla
 Od tuge zaprit vrat.

Teď mám zase jiného
 Nemám ho však ráda
 Kdybych tak jen mohla
 před ním zavřít vrata
 Kdybych tak jen mohla
 Před ním zavřít vrata.

3. Kad bi te, moj ljubi,
 Kad bi te spatřila,
 Veru bi za tuobu
 Va Dunaj skočila,
 Veru bi za tuobu
 Va Dunaj skočila.

Kdybych tě, můj drahý,
 Kdybych tě spatřila,
 Věru bych za tebou
 Do Dunaje skočila
 Věru bych za tebou
 Do Dunaje skočila.

4. Va Dunaj, va Dunaj,
 Va širuoko muore,
 Da bi te spatřila,
 Drago srce moje,
 Da bi te spatřila
 Drago srce moje.

Do Dunaje, Dunaje
 Do širého moře
 Abych tě viděla
 Drahé srdce moje
 Abych tě viděla
 Drahé srdce moje.

Prilog 2. – pjesma iz južne Moravske (prema: Jembrih 2017: 287).

Povi ti mi

Chords: Cm Gm Cm Fm G7 Cm

Po - vi ti mi, dra - ga mi - la, bi - li te mi ma -jka da - la?

Chords: Bb Eb Fm Cm

Ča bi mi te aj ne - da - la, kad sam s tuo - bu nuo - či sta - la.

1. Povi ti mi, draga mila
Bili mi te majka dala
Ča bi mi te aj nedala
Kad sam s tuobu nuoči stala.

Pověz ty mi, drahá milá
Jestli by tě mamka dala?
Proč by ti mě přec nedala
Když jsem s tebou v noci stála.

2. S tuobu sam ja nuoči stala
aj vieru sam tebi dala
zlat prstenak na ručicu
z rozmarina kitičicu.

S tebou jsem já v noci stála
I víru jsem v tebe dala
Na ruku zlatý prstýnek
A kytičku – rozmarýnek.

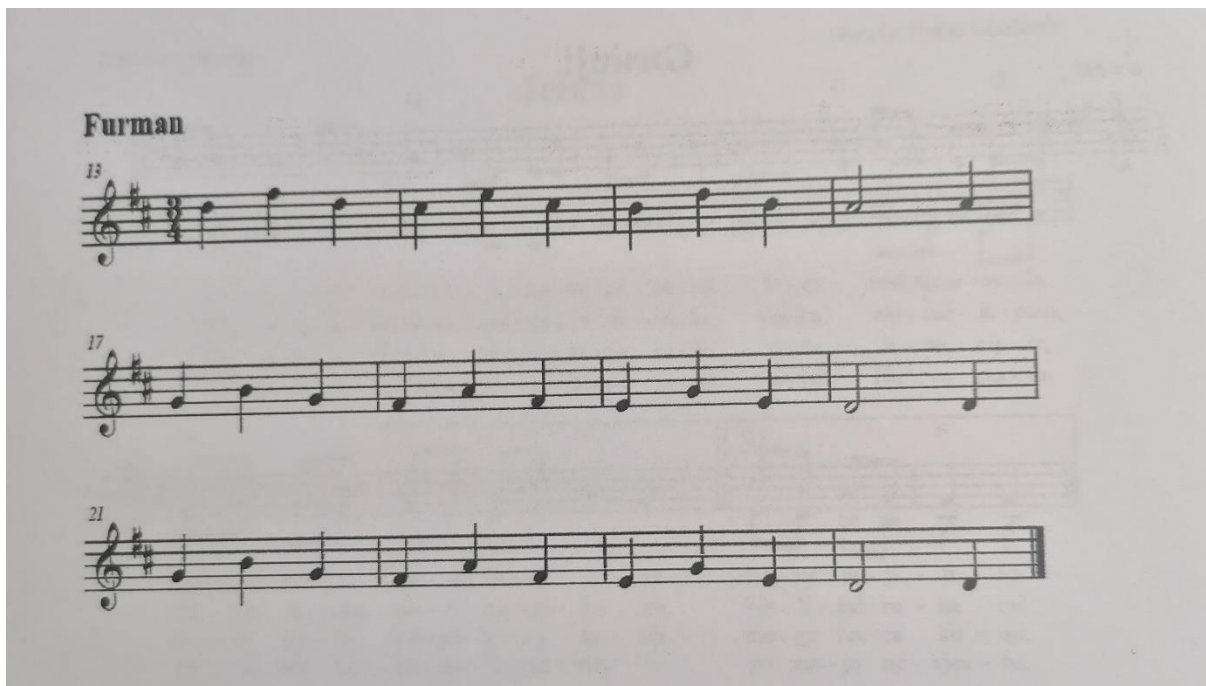
Prilog 3. – pjesma iz južne Moravske (prema: Jembrih 2017: 288).

Va kolo Ivanjca|

Va - ko - lo I - vanj - ca, cu - ri vo - da, Va - ko - lo I - vanj - ca, cu - ri vo - da,
5 Ur sam se na - pi - la, ur i - mam dost, Ur sam se na - pi - la, ur i - mam dost,

na - pij se je mi - la, go - lu - bi - ca bje - la ja - ko 'j do - bra.
11 ur sam se na - pi - la, go - lu - bi - ca vjer - na,

Prilog 4. – „pojt na vodu“ (a.).

Prilog 5. – Valcer – „Furman“ (Tyran 2017: 108).

Landler

© Filip Tyran Uzlop

Musical score for the piece 'Landler'. It consists of five staves of music in treble clef, key of D major (two sharps), and 3/4 time. The score is divided into three sections: Section A (measures 1-8) includes a first and second ending; Section B (measures 9-10) is a short phrase; Section C (measures 11-18) is a longer phrase. The music features a mix of eighth and quarter notes.

Prilog 6. – jedna od inačica Landlera (Tyran 2017: 105).

Anjicka dusicka

(Cardas)

Prilog 7. – jedna od inačica čardaša iz srednjega Gradišća (Tyran 2017: 115).

Sridnje Obrada: Božo Potočnik

Na toj vašoj placi

$\bullet = 138$ C F C G C G D

S/T
A/B

Na toj va-šoj pla-ci klup je dri-ve - na, po - vi ki k vam ho - di
 Na toj va-šoj pla-ci te - če vo - di - ca, na - po - ji mi mi - la
 Ništ se ga ne pla - ši, on je pi - to - man, od du - go - ga pu - ta

7 G C F

S/T
A/B

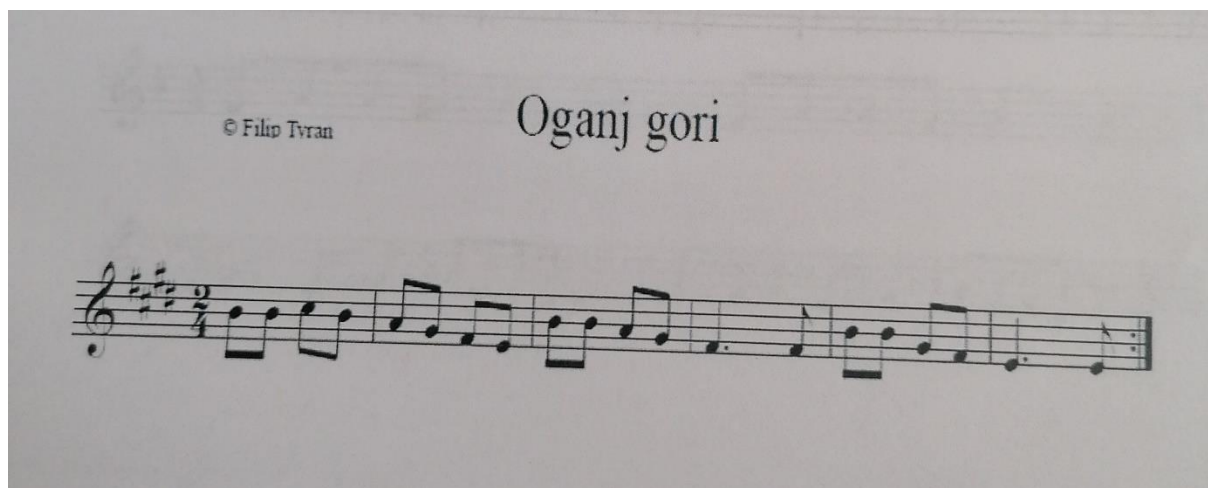
ro - za ru - me - na, ru - me - na. K nam nig - dor ne ho - di, k nam se
 mo - ga ko - nji - ća, ko - nji - ća. Ja ga ne na - poj - im, ja se
 ja - ko je ža - jan, je ža - jan. On ti ništ ne či - ni, ar ti

12 C F C G C

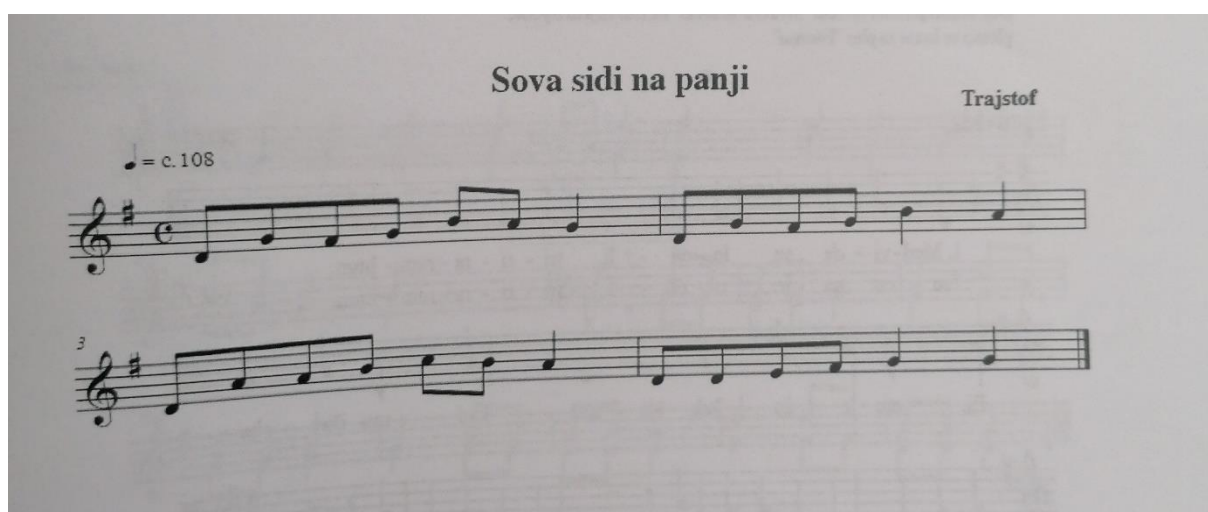
S/T
A/B

sva - ki bo - ji k nam se sva - ki bo - ji, ar sam lum - be - na.
 ko - nja boj - im, ja se ko - nja boj - im, mla - da ro - ži - ca.
 mi - la si mi, ar ti mi - la si mi, ra - do j' do - šal k vam.

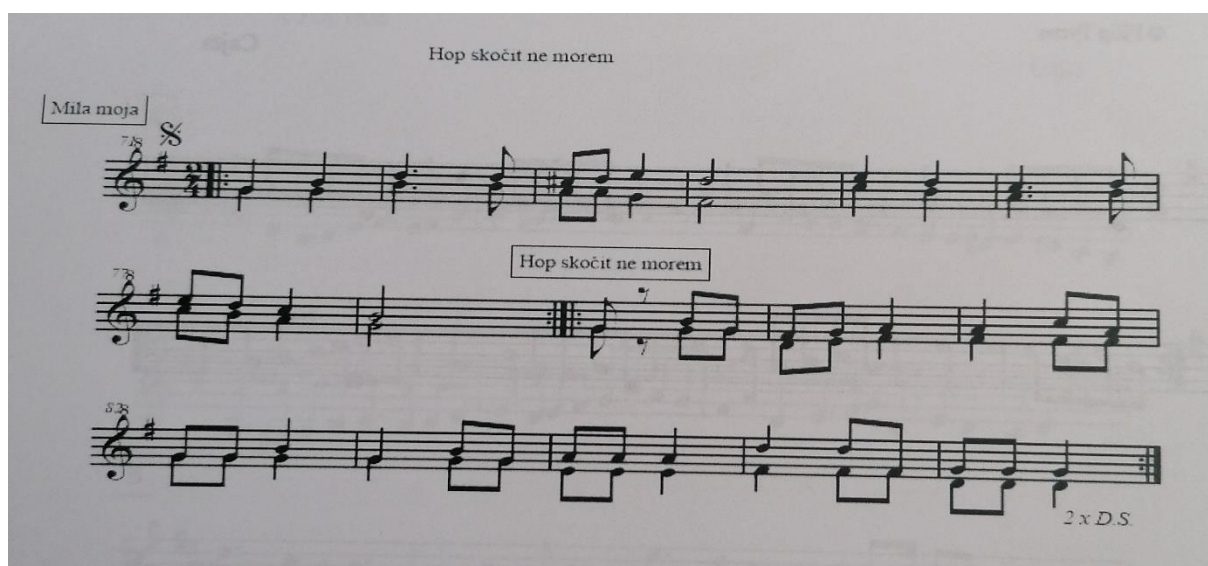
Prilog 8. – besntonc (obrada Bože Potočnika, prema: Tyran 2017: 119).

Prilog 9. – kolo „Oganj gori“ (Tyran 2017: 117).

Prilog 10. – kolo „Sova sidi na panji“ (Tyran 2017: 107).

Prilog 11. – hrvatski tanac (ovdje nepotpisani autor notnoga zapisa pogrješno naziva ples „hop skočit ne morem“, a radi se zapravo, kao što možemo vidjeti iz terenskih zapisa, o hrvatskom tancu). Preuzeto iz Tyran 2017: 109.

© Filip Tyran

Štrošnjajdr

Uzlop

The image shows a musical score for a piece titled "Štrošnjajdr" by Filip Tyran. The score is in 2/4 time and has a key signature of one sharp (F#). It is divided into two sections, A and B. Section A begins at measure 1 and ends at measure 12. Section B begins at measure 13 and ends at measure 24. The notation includes treble clefs, a key signature of one sharp, and a 2/4 time signature. The piece is marked "Uzlop" (Allegretto).

Prilog 12. – Štrošnjajdr (Tyran 2017: 103).

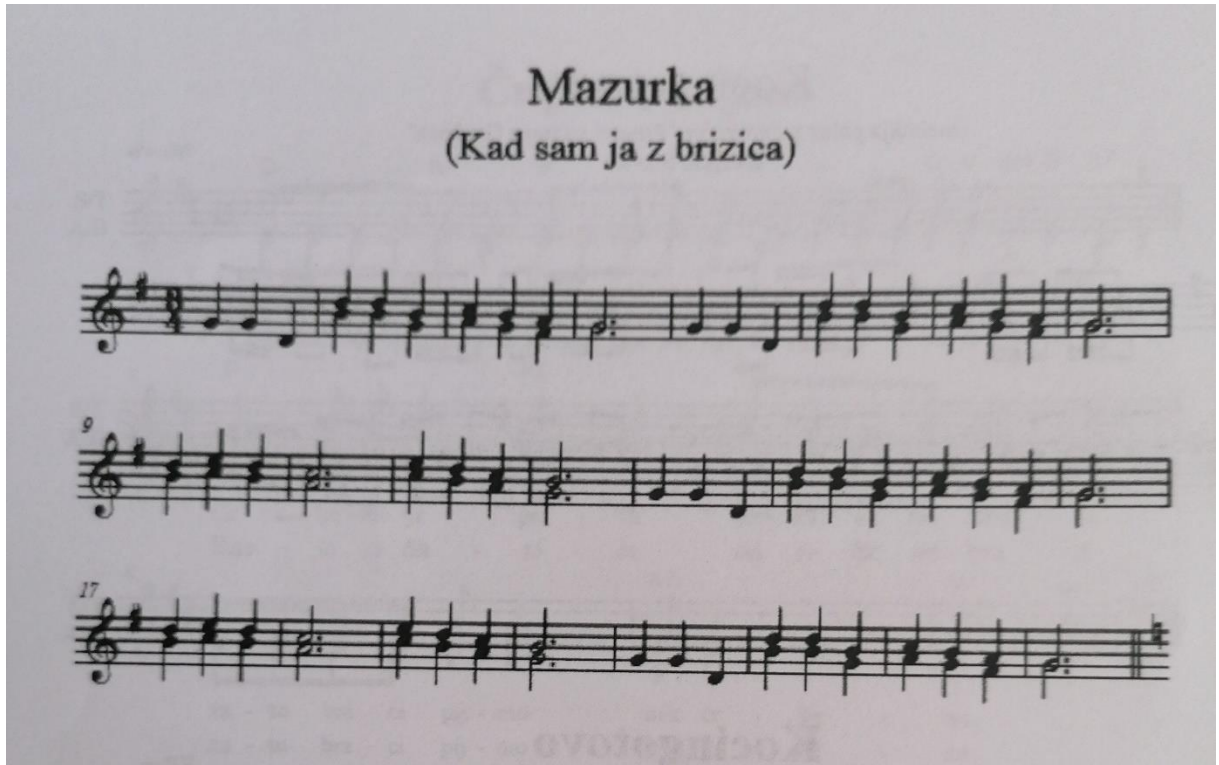
Jägermarsch

Marsch

The image shows a musical score for a piece titled "Jägermarsch" by Filip Tyran. The score is in 2/4 time and has a key signature of one sharp (F#). It is divided into two sections: "Marsch" and "Walzer". The "Marsch" section begins at measure 1 and ends at measure 9. The "Walzer" section begins at measure 10 and ends at measure 17. The notation includes treble clefs, a key signature of one sharp, and a 2/4 time signature. The piece is marked "Marsch" and "Walzer".

Prilog 13. – jegermarš (Tyran 2017: 104). Jasno se vide dva dijela plesa o kojima govore zapisi, marš i valcer.

Mazurka (Kad sam ja z brizica)

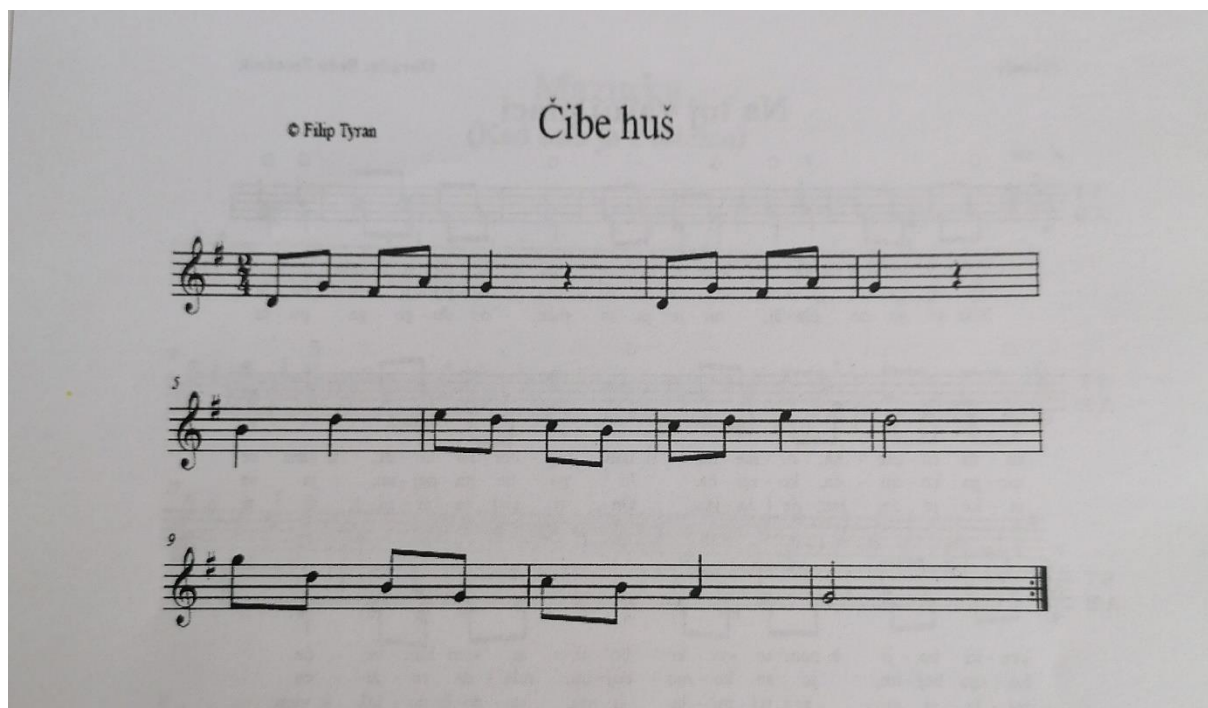

Prilog 14. – mazurka (Tyran 2017: 118). Tekst koji se obično pjeva uz taj ples glasi:

„Kad sam ja z brižića k selu jahal
Moj konjić veselo j' zavrizgetal
Mila j' stala, poslušala,
Po mojem konjiću me j' poznala

Konjića otpelja va štalicu
I na vrt mu pojde po travicu
Ča je mogla je donesla,
Pred moga konjića je rastresla

Zaspal sam junak na mile dvori.
Rožica zbudila me j' u zori
Stani, mili, stani gori!
Jur su svi težaki širom polji“ (prema: Tyran 2017).

Prilog 15. – Čibe huš (Tyran 2017: 120).

8. LITERATURA:

1. Adamček, J. 1995: *Iseljavanje Hrvata u austrijsko-ugarski granični prostor u 16. stoljeću*. u: Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 13 – 31.
2. Benčić, N. 1973: *Pjesništvo Gradišćanskih Hrvata*. u: Gradišćanski Hrvati. ur: Črnja, Z., Valentić, M., Benčić, N., Zagreb: Čakavski sabor. 97 – 107.
3. Benčić, N. 1995: *Pismo i književnost*. u: Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 248 – 277.
4. Bezić, J. 1995: *Folklorna glazba*. u: Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 361 – 403.
5. Brabec, I. 1973: *Hrvatski govori u Gradišću*. u: Gradišćanski Hrvati. ur: Črnja, Z., Valentić, M., Benčić, N., Zagreb: Čakavski sabor. 61 – 91.
6. Breu, J. 1995: *Prostorni opseg i posljedice za sliku naselja*. u: Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 43 – 105.
7. Emrich, Š. 1973: *Izdavačka djelatnost*. u: Gradišćanski Hrvati. ur: Črnja, Z., Valentić, M., Benčić, N., Zagreb: Čakavski sabor 111 – 117.
8. Hadrovics, L. 1995: *Povijest gradišćanskohrvatskoga književnog jezika*. u: Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 465 – 486.
9. Ivančan, I. 1964: *Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji*. Narodna umjetnost, Vol. 3. No. 1. Zagreb. 17 – 36.
10. Ivančan, I. 1972: *Plesovi i plesni običaji Gradišćanskih Hrvata*. rukopisna zbirka u dokumentaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku, sign. 896/1973.
11. Ivančan, I. 1995: *Plesovi i plesni običaji*. u: Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 403 – 420.
12. Jelić, T. 1998: *Promjene u prostornom rasporedu hrvatskih naselja u saveznoj zemlji Gradišće od 1923. do 1991. godine*. Acta Geographica Croatica, Vol. 33, No. 1. Zagreb: Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 91 – 102.
13. Jembrih, A. 2017: *Tragom identiteta moravskih Hrvata*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelina, Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima u Zagrebu.

14. Kiss, A. Piti, F. Sebok, F. Tieszler, E. 2020: *Food crisis in Fourteenth century Hungary: Indicators, causes and case studies*. u: *The Crisis of the 14th Century*. ur: Bauch, M. Schenk, G. J., Boston: De Gruyter. 100 – 130.
15. Kučerova, K. 1998: *Hrvati u Srednjoj Europi*. Zagreb: Matica hrvatska, Matica slovačka Zagreb.
16. Meršić Miloradić, M. 1978: *Jačke. Željezo*: Hrvatsko štamparsko društvo. 115 -116.
17. Neweklowsky, G. 1995: *Hrvatska narječja u Gradišću i susjednim krajevima*. u: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 431 – 465.
18. Pavličević, D. 1994: *Moravski Hrvati*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
19. Raukar, T. 2003: *Hrvatska u kasnom srednjem vijeku*. u: *Povijest Hrvata*. Prva knjiga. Srednji vijek. ur. Šanjek, F., Zagreb: Školska knjiga. 321 – 369.
20. Schlag, G. 1995: *Gradišćanski Hrvati od 1918. do 1945. godine*. u: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 155 – 199.
21. Seedoch, J. 1995: *Razdoblje Franje Josipa*. u: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 138 – 155.
22. Sučić, F. 1973: *Narodna pjesma i glazba u Gradišću*. u: *Gradišćanski Hrvati*. ur: Črnja, Z., Valentić, M., Benčić, N., Zagreb: Čakavski sabor. 123 – 129.
23. Sučić, I. 1973: *Djelovanje Ignaca Horvata kao književnika*. u: *Gradišćanski Hrvati*. ur: Črnja, Z., Valentić, M., Benčić, N., Zagreb: Čakavski sabor. 107 – 111.
24. Sučić, R. 1995: *Narodni običaji*. u: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 315 – 334.
25. Ščukanec, A. 2012: *Identity (trans)formation in Croatian community in Burgenland*. *Jezikoslovlje*, Vol 13. No. 2. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku. 513 – 532.
26. Tobler, F. 1995a: *Povijesne snage*. u: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus. 31 – 43.
27. Tobler, F. 1995b: *Gospodarstveni i socijalni razvoj*. u: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. ur. Kampuš, I., Zagreb: Nakladni zavod Globus 105 – 138.
28. Tyran, F. Novak, Š. 2017: *Narodni plesovi Gradišćanskih Hrvata*. Nastavni materijali Škole hrvatskog folklora. ur: Jurišić, S., Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.
29. Valentić, M. 1970: *Gradišćanski Hrvati od XVI. stoljeća do danas*. Katalog izložbe. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej.
30. Valentić, M. 1977: *Obilježja povijesnog razvitka Gradišćanskih Hrvata*. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol 9. No 1. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 95 – 107.

31. Valentić, M. 2005: *Stogodišnji hrvatsko-turski rat 1493. – 1593.* u: Povijest Hrvata. Druga knjiga. Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata., ur: Valentić, M., Čoralić. L., Zagreb: Školska knjiga. 3 – 21.
32. Vidmarović, Đ. 1996: *Gradišćanskohrvatske teme.* Crikvenica: Libellus.
33. Vidmarović, Đ. 1998: *Gradišćanskohrvatske teme II.* Crkvanica: Libellus
34. Vulić, S. 1991: *Učimo hrvatski od gradišćanskih Hrvata.* Jezik. Vol. 39. No. 1. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 4 – 10.
35. Vulić, S. 2002: *Rječnici izvornih gradišćanskohrvatskih govora u okviru dvojezične leksikografije.* Filologija. No. 38-39. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 287 – 302.
36. Vulić, S. 2004a: *Prilog izradbi kontrastivne gramatike gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika i suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika na primjeru tvorbe riječi.* Čakavska rič. Vol. XXXII, No. 1. Split: Književni krug Split. 13 – 20.
37. Vulić, S. 2004b: *Dijalekatne i nedijalekatne značajke gradišćanskohrvatske čakavske književnosti.* Čakavska rič. Vol. XXXII, No. 2. Split: Književni krug Split. 173 – 189.
38. Vulić, S. 2018: *O pjesništvu i pjesničkom jeziku Mate Meršića Miloradića iznova.* Čakavska rič. Vol. XLVI, No. 1. - 2. Split: Književni krug Split. 169 – 178 str.
39. Vulić, S. 2019: *Hrvatski jezik izvan Hrvatske u staroj i novoj dijaspori u 20. stoljeću.* u: Povijest hrvatskoga jezika. 6. knjiga: 20. stoljeće – Drugi dio. ur: Bičanić, A, Zagreb: Croatica. 405 – 461.

INTERNETSKI IZVORI:

1. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22976> – pristupljeno 7. svibnja 2021.
2. <https://minorityrights.org/minorities/croats-of-burgenland/> - pristupljeno 7. svibnja 2021.
3. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=844> – pristupljeno 9. svibnja 2021.
4. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=40248> – pristupljeno 10. svibnja 2021.
5. <https://www.burgenland.at/verwaltung/land-burgenland/die-bevoelkerung/> - pristupljeno 12. svibnja 2021.
6. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61967> – pristupljeno 24. svibnja 2021.
7. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60327> – prisutpljeno 25. svibnja 2021.

Ivan Ivančan rođen je 18. siječnja 1995. godine u Zagrebu, gdje završava osnovnoškolsko, srednjoškolsko i osnovno glazbeno obrazovanje. Od 2009. godine polaznik je Škole hrvatskog folklora pri Hrvatskoj matici iseljenika, na kojoj od 2018. godine volonterski djeluje kao asistent voditelja Škole s povjerom predavanja „Narodni plesovi samoborskog, zaprešičkog, zagrebačkog, sesvetskog, zelinskog i vrbovečkog prigorja“. Godine 2015. upisuje jednopredmetni studij kroatologije na Hrvatskim studijima, a 2018. stječe status sveučilišnog prvostupnika i nastavlja studij na diplomskoj razini. Kao zaposlenik na zamjeni radi u Odjelu za kulturu Hrvatske matice iseljenika od listopada 2019. do siječnja 2020. godine kada pomaže u organizaciji nekoliko projekata. U slobodno vrijeme bavi se folklorom u Zagrebačkom folklornom ansamblu dr. Ivana Ivančana u kojem djeluje kao plesač-pjevač, od 2012. kao pomoćnik umjetničkoga voditelja, te kao koreograf. Njegova je koreografija „Kiritof“ (jačke i tanci Sridnjeg Gradišća) na 16. Festivalu folklorne koreografije nagrađena 1. nagradom (2018. g.), dok je koreografija „Da mi je znati“ (pjesme i plesovi otoka Korčule) proglašena najuspješnijom koreografijom Zagrebačke smotre folklora 2019. godine. Koreografija „Preko Drave“ (plesovi Hrvata iz mađarskoga dijela Podravine), postavljena 2019. g. u Ansamblu narodnih plesova i pjesama Hrvatske „Lado“, trajno je uvrštena na program „Neka sjaji Sunce svima, 'di još našeg roda ima“ koji je u cijelosti posvećen Hrvatima „stare dijasporae“.